

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ

**Бакалавриат 5620600-Зоотехния (тармоқлар бўйича) йўналиши
4-93 гуруҳ талабаси**

Эшмурзаев Хамид Шерали ўғли

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Мавзу: «Туққан сигирдан олинган оғиз сутини турли усуллар билан
бузоқларга ичиришни ўргатиш таҳлили»**

Илмий раҳбар:

Зоотехния кафедраси
доценти, қ.х.ф.н.

Авизов А.Г.

"Иш кўриб чиқилди ва ҳимояга қўйилди"

Зоотехния кафедраси мудири,
доцент **А.Х.Холматов**
2013 " _____ " _____

Зоотехния факултети декани,
доцент **У.Ш.Балласов**
2013 " _____ " _____

Тошкент -2013 й.

МУНДАРИЖА

	Кириш.....	3
I	Адабиётлар шарҳи.....	8
1.1.	Туғилган ёш авлодни ўсиш, ривожланишига таъсир этувчи омиллар.....	8
1.2.	Қорамолчиликда бузоқларни парваришлаш усуллари.....	16
II	Тажриба ўтказиладиган хўжаликнинг қисқача тасвири ва ишлаб чиқариш жараёни.....	22
2.1.	Бузоқларни сут давридан кейин боқиш.....	30
2.2.	Жадал ўстиришнинг сут маҳсулдорлигига таъсири.....	32
2.3.	Ғунажинларни дастлабки қочиришда тирик вазни ва ёшининг маҳсулдорликка таъсири.....	34
III	Тадқиқот таҳлилининг ўтказиш шароити ва услуби.....	39
IV	Хусусий тадқиқотлар натижалари.....	42
4.1.	Тажриба гуруҳларидаги бузоқларни озиқлантириш.....	42
4.2.	12 ойликгача ўстириш учун сарфланган озуқанинг меъёрий таркиби.....	43
4.3.	Бузоқлар тирик вазнининг ёши бўйича ўзгариши.....	43
4.4.	Озиқа сарфини маҳсулот билан қопланиши.....	46
4.5.	Бузоқларнинг касалланиш жараёни.....	46
4.6.	Изланиш таҳлилининг иқтисодий самарадорлиги.....	48
	Хулоса ва амалий тавсиялар.....	50
	Фойдаланилган адабиётлар.....	51

КИРИШ

Республикамизда чорвачиликни жадал суръатлар билан ривожлантириш йўлига ўтилди. Республика чорвадорлари олдига қўйилган бу улкан вазифани муваффақиятли ҳал этиш ем-хашак етиштиришни кескин кўпайтиришни, барча молларни озиқ билан етарли даражада таъминлашни, генетика ва селекциянинг замонавий ютуқларидан фойдаланган ҳолда селекция ишларини яхшилаш асосида мавжуд молларнинг ирсий имкониятларини янада оширишни, подани тўлдиришга мўлжалланган ёш молларни боқиш шароитларини тубдан яхшилашни, чорвачиликда фан - техника тараққиётини жорий этиб, уни индустриал асосда бошқаришни ва барча тоифадаги чорвадор кадрларнинг малакасини оширишни талаб қилади.

Чорвачилик маҳсулотларини кўпайтиришнинг энг асосий шартларидан бири фермер хўжаликларида янги прогрессив технологияни жорий этишдир. Бу тадбир, биринчи навбатда, йирик фермер хўжаликларида, шунингдек, яхши ем-хашак базаси бўлган ҳамда фермалардаги мураккаб ишлар комплекс механизация зиммасига юклатилган хўжаликларда амалга оширилиши керак.

Бузоқларни жадал суръатлар билан боқиш ҳам республикамиз чорвачилигини ривожлантиришдаги энг муҳим резервлардан бири ҳисобланади.

Ҳозирги пайтда республикамизда қорамолларнинг ўртача суткалик семириши 350 граммдан ошмаяпти, бу зоотехника нормасидан икки баравар кам. Шу сабабли уруғлантиришда вазни паст пачоқ моллардан фойдаланилмоқдаки, бу молларнинг маҳсулдорлиги ва подалар структурасига салбий таъсир кўрсатмоқда. Масалан, ҳозир республикамизда ғунажинлар

ёши ўрта ҳисобда 31-33 ойлик бўлганда биринчи марта бола бермоқда, бу эса оптимал ёшдан 5-7 ой ортиқдир. Ғунажинларнинг оптимал муддатдан бунчалик кечикиб туғиши ем -хашакнинг ортиқча сарфланишига ҳамда пода структурасининг бузилишига олиб келмоқда. Ҳозир подалар структурасида 35-40 % ўрнига 25-30 % ни сигирлар ташкил қилмоқда.

Бизнинг фикримизча, фақат юқорида айтилган резервнинг ўзигина ишга солинадиган бўлса ҳамма хўжаликларда ҳам ҳар бир бош сигирдан соғиб олинадиган сутни 4000 кг дан оширса бўлади.

Хўжаликлар мисолида биз шу нарсани таъкидлаб ўтмоқчимизки, тажриба учун узоққа боришнинг ҳожати йўқ асло, шу илғор хўжаликнинг иш услубларини жадаллик билан бошқа хўжаликларда жорий этишимиз катта фойда келтиради.

Чорвачиликда ёш молларнинг нобуд бўлишини олдини олиш, молхоналарда микроиклим ҳосил қилишнинг автоматлашган тизимини кўллаш, ёш моллар организмни зарур бўлиб қолган жойларини электр билан иситиш ва нурлантиришнинг табақалаштирилган тизимини амалга ошириш, ёш қорамолларни боқиш учун автоматлашган ускуналардан фойдаланиш чорваликда энг долзарб масала ҳисобланади.

Чорва молларнинг маҳсулдорлигининг оширишда, уларни тўлиқ озиклантириш ва асраш шароитларини яхшилаш ҳамда наслчилик ишларини тубдан яхшилаш орқали эришиш мумкин.

Шу билан бирга юқори маҳсулдорликка эса сигирларни етиштиришда подасини тўлдирувчи бузоқларни ўстириш кўп омилларга боғлиқдир.

Бу омилларни ўрганиш ва уларни ҳисобга олган ҳолда бузоқлар ўстиришни ташкил этиш эса юқори маҳсулдор подалар яратиш суръатини оширишда ва зотни такомиллаштиришда муҳим илмий - амалий аҳамиятга эга.

Бузоқларни ўстиришдаги асосий вазифа - бу уларни шундай тарбиялаб парвариш қилиш керакки, сигир бўлганда улардан юқори маҳсулот олиб, ҳар йили бир бошдан бузоқ олишдир.

Маълумки, янги туғилган бузоқлар турли касалликларга дучор бўлиб

(айниқса ошқозон), биринчи 10-15 кун ичида ҳалок бўлишлари мумкин.

Бунинг асосий сабаби озиклантириш ва сақлашнинг нотўғри ўтказишдир. Шу билан бирга бўғоз сигир ва ғуножинларни асраш усулларини камчиликлари, туғиш жараёнини тўғри ўтказмаслик ва туғилган бузоқларнинг биринчи кунларида озиклантириш ва асраш камчиликлари бунга мисол бўла олади.

Соғлом бузоқ олишнинг комплекс омиллари ва уни касалликлардан профилактика қилиш учун биринчи навбатда сигир ва буқани (жуфтлашга) қочиришга тўғри тайёрлаш, бўғоз сигир ва ғунажинларни туғишга тўғри тайёрлаш, тўғри ўтказиш ва туғилган бузоқни сақлаб ўстиришдир.

Олимларнинг таъкидлашича, буқаларнинг биринчи маротаба қочиришдан (50% дан кам) - сигир оталанса бу буқадан наслчилик ишида фойдаланилмайди. Бундан ташқари, сигирларнинг туғадиган жойи ҳам маълум аҳамиятга эга. Агар жой қисқа бўлса, қаттиқ ер (тўшама) бўлмаса ёки бошқа камчиликлар бўлса сигирларда стресслар бўлиб туғиш қийинлашади ва туғилган бузоқлар эса агар уларнинг физиологик талабларига кўра оғиз сути ичирилмаса - берилмаса (вакти, миқдори ва маротабаси) уларнинг биринчи навбатда (ошқозони) улар турли касалликларга дучор бўладилар. Шунинг учун ҳам бизнинг тажрибамизда туғилган бузоқларни кунига уч маротаба вақтида улар билан тегишли ишлар олиб борилди.

Оғиз сути.

Сигир ёки бошқа сут эмизувчи ҳайвонларнинг елинидан 5-7 кун давомида чиққан сут - оғиз сути деб айтилади. Барча сут эмизувчи ҳайвонларнинг ёш туғилган болалари учун оғиз сути энг муҳим керакли модда ҳисобланади - П.Н.Васильев -1976.

Оғиз сути бу сарғиш рангли, қуюқ оқ суюқликдир. Сутга нисбатан, оғиз сутида қуруқ модда, оксил, витаминлар ва минерал тузлар кўп бўлади. Оксил таркиби бўйича оғиз сути қонга яқинроқ туради, чунки унда албулин, глобулинлар, фосфор, калций ва магнийлар жуда кўп бўлади.

Оғиз сутида каротин моддаси қарийб 100 марта кўп сутга қараганда,

витамин "С" 10 маротаба кўп. 1 кг оғиз сутида 4 мг витамин "А" ва 2,1 мг витамин "Е" бўлади. 1 кг оғиз сутининг тўйимлиги 0,38 - 0,43 озиқ бирлигига тенг, туғилишнинг биринчи кунларида эса - 0,78 о/б.

Оғиз сутининг тўйимлигига бериладиган рационлар таркиби жуда кўп таъсир кўрсатади деганлар- Д.К.Михайлова, В.К. Космачева -1984.

Оғиз сутидан олинган госсипол моддаси паст бўлган сафрон шротидан олинган лактоглобулин юқори маҳсулдорли подалар яратишга хизмат қилади.

Ҳозирги кунгача кўп хўжаликларда туғилган бузоқни онасини бир кун эмизиб, кейин алоҳида бузоқхоналарда уларга махсус идишлардан сўргич орқали она сути ичирадилар ёки махсус одишга солиб ичирадилар.

Онасини эмизиб турганда, айниқса янги туғилганда биринчи маротаба - эмганда озиқавий рефлекс иммун (резистентлиги) кўтарилади. Чунки бузоқлар иммуноглобулинни фақат оғиз сутидан оладилар. Шунинг учун туғилган бузоқ қанча тезкорлик билан оғиз сути билан таъминланса, шунча кам ошқозон касалликлари билан касалланади.

Шуни яна ёдда тутиш керакки, туғилган бузоқлар иммуноглобулинни биринчи (24-36 соат) ичида ҳазм қиладилар. Энг яхшиси 12 соат ичида ҳазм қилинади. Шунинг учун туғилган бузоққа биринчи кунлари оғиз сути билан таъминлаш лозим, улар онасининг ёнида бўлишлари керак. Онаси билан бўлган бузоқлар ўзини тинч сақлайди, эмиш жараёни кўпроқ ва узоқроқ бўлади, чунки ўзининг физиологик талаблари таъминланади-М.В. Крьлов -1988.

Шунинг учун олимлар ва мол - докторлари туғилган бузоқларни онасини 6-8 кун орасида эмизиш кераклигини таъкидлайдилар.

Тажриба тахлилимининг мақсади: Бузоқ онасини эмизиб ўстирилганда (6-8 кун) бўладиган самарадорликни аниқлаш ва ишлаб чиқаришга тавсия этиш.

Тажриба тахлилимининг вазифаси: бузоқларнинг ўсишини, ривожланишини. касалликни енгишини (резистентность) ва 18 ойликгача (уларни қочириш -оталантириш) пайтида ўсиш кўрсаткичларини ўрганиш ва самарадорлигини аниқлаш.

Бизнинг тадқиқот таҳлилларимиз -Сирдарё вилоятида изланишлар олиб борган: А.Г.Авизов, Т.Ш.Акмалхонов ва Б.Ш.Юсуповларнинг тадқиқот ўтказишларнинг таҳлили ҳисобланади.

І. АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

1.1. Туғилган ёш авлодни ўсиш, ривожланишига таъсир этувчи омиллар

Маълумки, оқсиллар, ёғлар, углеводлар, минерал моддалар, ферментлар ва витаминларга бой қимматли озиқ маҳсулоти бўлиб, енгил ҳазм бўлади. Қорамол, зебу, буйвол, қўтос, бия ва эчкилар ўз боласи учун керагидан кўп миқдорда сут беради. Сутдан ёғ, қаймоқ, пишлоқ, сузма, қатик, қимиз, музқаймоқ ва бошқа истеъмол маҳсулотлари тайёрланади.

Ҳайвонларнинг туғишидан бошлаб сутдан чиққунигача бўлган давр *лактация (соғим) даври* дейилади. Ҳайвонлар сутдан чиққандан бошлаб туғишгача бўлган давр (сухостой) сутдан чиққан даври дейилади. Лактация даврининг узун -қисқалиги ҳар хил тур ёки зот ҳайвонларда ҳар хилдир. Бу давр асосан сут йўналишидаги юқори маҳсулдор сизирларда узоқ даврни ташкил этади. Лактация давомида кунлик ёки ойлик соғин миқдорининг графикда ифодаланишига лактация қиялиги дейилади. Лактация қиялиги асосан уч хил бўлади, бошида кўтарилиб кейин аста -секин пасаяувчи, кескин пасаяувчи ва қўш киррали бўлади - Ш.А.Акмалхонов, М.Э.Аширов (1986).

Елинда сут ҳосил бўлиши ва ажрилиши мураккаб жараён бўлиб, уни олий нерв системаси ва гормонлар бошқаради. Соғим миқдорига жуда кўп физиологик омиллар таъсир қилади. У лактация бошида маълум давргача кўпайиб бориб, сўнгра аста -секин пасайиб кетади. Лактация давомида сутнинг таркиби ҳам ўзгариб боради. Лактация бошида сутдаги қуруқ моддалар, ёғ, ва оқсил миқдори кам бўлиб, унинг охириги даврларида бу моддалар миқдори кўпайиб боради.

Сут маҳсулотининг миқдори ва сифатига ҳайвонларнинг зоти, шахсий хусусиятлари, ёши, физиологик ҳолати, озиқлантириш ва асраш шароити, йил мавсуми, соғиш режими, техникаси ва бошқа омиллар таъсир кўрсатади.

Қорамол зотлари сут маҳсулоти бўйича бир- биридан фарқ қилади. Серсут ва серёғ сут берувчи зотлар мавжуд бўлиб, серсут қорамол зотларига гольштинофриз, қора -ола зот мисол бўлиши мумкин.

АҚШда гольштинофриз зотининг йил давомида ўртача 6000-7000 кг ва хатто 8000-9000 кг сут берувчи подалари мавжуд. Санкт-Петербург (собик Ленинград) вилоятининг "Лесное" наслчилик заводида қора-ола зот сигирларидан ўртача 6000 кг ва ундан ҳам кўп сут соғиб олинади. Тошкент вилоятидаги "Чиноз" наслчилик заводида шу зот сигирлардан ўртача 5000 - 5500 кг сут олинмоқда.

Серёғ сут берувчи сигирларга жерсей, гернсей зотлари киради. Сигирларнинг сут маҳсулоти ёши ортиши билан ўзгариб боради. Кўпгина олимларнинг фикрича, сигирларнинг 4-6 туғишида энг юқори миқдорда сут соғиб олиш мумкин. Биринчи туғишидан юқори маҳсулдорликка сутнинг ўсиши 30-40% ни ташкил қилади.

Сут маҳсулотининг ёшига қараб ўзгариб бориши унинг озиқлантириш тизимига ва ирсиятига боғлиқ.

"Караваево" наслчилик заводида 10 та сигирнинг ҳар бири 10-12 лактациясида, 300 кун давомида 8723- 12198 кг сут берган. Кострома зот Краса, Опитница ва Благодать лақабли сигирлардан 15-20 йил фойдаланиб, улардан умри давомида 120000 кг гача сут олинган.

Сутдаги ёғ ва оксил фоизи, яъни 0,1-0,2% миқдорда ошиши кузатилган. Сигир ёшининг ва сут маҳсулотининг ошиши билан сутдаги ёғ миқдорининг ўзгариши бўйича уч хил типдаги сигирлар мавжуд. I типда сут миқдорининг ошиши билан унинг ёғлилиги ҳам ошиб боради. II тип сигирларда сутнинг ошиши билан унинг ёғлиги камаяди. III тип сигирларда сут миқдори ўзгариши билан ундаги ёғ миқдори қарийб ўзгармайди.

Сигирларнинг тирик вазни билан сут маҳсулоти орасида ижобий боғланиш мавжуд. Кўпгина олимларнинг фикрича, сут йўналишидаги сигирлар вазнининг 600-700 кг ошиши билан сут маҳсулотининг ошиб бориши аниқланган. Сут маҳсулоти бўйича рекордист сигирлар: кострама зотидаги

Послушница II сигаири 14115 кг сут берганда унинг тирик вазни 765 кг бўлган, симментал зот Летка лакабли сигир 13037 кг сут берганда тирик вазни 632 кг бўлган.

Сут маҳсулотининг миқдори ва сифатига озиклантиришнинг таъсири жуда катта, чунки сутнинг ҳосил бўлиши организмда жуда кўп озикнинг ҳазм бўлиши ва сутга чиқиб кетиши билан ифодаланади.

Бузоқ туғилгандан кейин уларнинг ривожланишини кўп жихатдан эмбриогенез шароитлари белгилайди. Молларнинг индивидуал ривожланиши давомида табақаланиш ва ўсиш жараёнлари обдон кучаяди.

Эмбриогенезнинг барча босқичларида бўғоз молларни маромига етказилган озиклар билан боқиш тетик, соғлом ва бўлиқ бузоқ олишнинг ғоят муҳим шарҳларидандир.

Шуни қайд этиш керакки, эмбрионал даврда -ҳомилада сигирларнинг муҳим аъзоларидан бири - сут беи шаклланади.

Қорамолларнинг ҳомиласида 4 -6 ҳафталигида сут беи ҳосил бўла бошлайди.

Янги туғилган организм билан ташқи муҳит ўртасида (унинг эмбрионал ривожланиш давридагига нисбатан) бошқача муносабатлар вужудга келади, чунки бунда ёш ҳайвон организмга озиклантириш ва боқиш билан бевосита таъсир кўрсатиш имкониёти пайдо бўлади.

Кўпгина олимларнинг фикрлари бўйича туғилган бузоқ эмбрионал ва пост эмбрионал ривожланиш қонуниятларини ўрганиб, 5 та даврни алоҳида ажратиб кўрсатганлар:

Янги туғилиш даври- ҳайвоннинг туғилиш пайтидан то мустақиллик пайдо бўлгунга қадар бўлган даврдир. Бу, янги туғилган бузоқнинг постэмбрионал ривожланиш шароитларига мослашиш давридир. Бу даврда организм мустақил рившда озикланади, нафас олади, қони ҳам ўз танасида мустақил айланади, гавда ҳароратини тартиблаб туради, хилма-хил изтироблардан таъсирланиб, уларга нисбатан жавоб реакциялари ишлаб чиқади. Эндигина туғилган бузоқ постэмбрионал ривожланиш шароитларига 10-15 кун

давомида мослашади. Бу вақтда уни касалликлардан ва шамоллашдан сақлаш ҳамда унда суст кўриладиган химоя хусусиятларининг ривожланишига кўмаклашиш айниқса муҳимдир. Шу билан бирга у сут ичириш даври охиридан, то жинсий етилиш бошлангунча давом этади. Улар ўзларининг амалий тажрибаларига таяниб, шуни таъкидлайдиларки, эмизиш давридан кейин жинсий етилиш бошлангунга қадар қорамол бузоғи гавда вазнини орттириб бориши жиҳатидан сут ичадиган бузоқлардан қолишмайдиган эмас, балки ҳатто улардан афзаллик қилади.

Бу ёш даврида бузоқларни мўл-кўл сифатли озиқлантириш - арзон тушадиган хашак-пичан билан боқиб, юқори даражада эт қўшилишига эришиш ва жуда тежамли равишда йирик, сермахсул моллар ўстириш имконини беради.

Шундай қилиб, молларнинг индивидуал ривожланишига оид материалларни таҳлил қилиб, шундай хулосага келиш мумкинки, ҳайвонларнинг эмбрионал ва постэмбрионал ривожланишини назарий жиҳатдан билиб олиш натижасида молларнинг ўсиши ва ривожланишини тўғри режалаш мумкин.

Юқори маҳсулдор мол ўстириш ҳамда унинг масулдорлик сифатларини ошириш учун бузоқнинг ўсиш ва ривожланишидаги қонуниятларни уларнинг келгусидаги маҳсулдорлигига боғлиқ бўладиган омилларни билиш, уларни ҳисобга олиш зарурдир.

Келиб чиқиши жиҳатидан бир хил бузоқларни ўстиришда у ёки бу усулни кўллаб, маҳсулдорлиги бир- биридан фарқ қиладиган сигирларни ўстириш мумкин.

Бироқ, молларнинг индивидуал ривожланиш қонуниятларини, шунингдек уларнинг қимматлиги маҳсулот сифатларига бевосита таъсир қиладиган ташқи муҳит омилларини билмай туриб, бунга эришиб бўлмайди.

Маълумки, организмнинг индивидуал ривожланиши тухум хужайрасининг уруғланишидан ҳамда зигота ҳосил бўлишидан эътиборан бошланади ва у ирсий белгилар ҳамда ташқи муҳит таъсирида организмнинг бутун ҳаёти мобайнида давом этади. Шунинг учун ҳам ҳайвонларга қулай

ташқи муҳит шароити яратилгандагина ишлаб чиқаришнинг ҳозирги шароитига мос келадиган ва маҳсулдорлиги манзур бўладиган молларни ўстириш мумкин.

Индивидуал ривожланиш ўз таркибига икки жараёни: ўсиш (микдорий) ва табақаланиш (ривожланиш) сифатлини олади.

Ўсиш энг муҳим хусусияти унинг тезлигидир, у хужайра бўлинишининг фаоллигига ҳамда хужайралар массаси кўпайишига ҳамда организмнинг ҳаёт шароитига боғлиқдир.

Табақаланиш (ривожланиш) ҳам, ўсиш сингари, организмнинг индивидуал ривожланишини намоён қилади ва системалар ва аъзолар фаолияти туфайли ўзига хос функцияларда ифодаланади.

Ривожланиш натижасида хайвонларнинг кейинги индивидуал босқичларида ҳазм қилиш трактининг янги вазифалари вужудга келадик, бундай вазифалар янги туғилган хайвонларда бўлмайди.

Организмнинг ривожланиш жараёни, генотип билан белгиланадиган даврларнинг мунтазамлиги ва давомийлиги ҳам ташқи шароитларга боғлиқдир.

Озиқланиш, ҳарорат, ёруғлик ва бошқа шароитлар мавжуд бўлганда ривожланиш жадаллашади, организм тезроқ етилади, унинг ҳаётийлиги ортади. Акс ҳолда, ноқулай шароитлар тана етилишини сусайтириб, қарилик жараёнларини тезлаштиради.

Қорамолларнинг индивидуал ривожланишида эмбрионал ва постэмбрионал ривожланиш алоҳида ажралиб туради.

Зигота ҳосил бўлишидан эътиборан эмбрионал ривожланиш бошланади ва бузоқ туғилиши билан тугалланади.

Молларнинг эмбрионал ривожланиши даврида ирсият ҳамда она организми ҳолати таъсирида эмбрионларнинг гавда тузилиши хусусиятлари ва физиологик функциялари шаклланади.

Бузоқ туғилгандан кейин уларнинг ривожланишини кўп жиҳатдан эмбриогенез шароитлари белгилайди- М.Д.Дедов -1982.

Эмбриогенезнинг барча босқичларида бўғоз молларни маромига

етказилган озиқлар билан боқиш-тетик, соғлом ва бўлиқ бузоқ олишнинг ғоят муҳим шароитларидандир.

Янги туғилган организм билан ташқи муҳит ўртасида (унинг эмбрионал ривожланиш давридагига нисбатан) бошқача муносабатлар вужудга келади, чунки бунда ёш ҳайвон организмга озиқлантириш ва боқиш билан бевосита таъсир кўрсатиш имконияти пайдо бўлади- Н.И.Клейманов -1963.

Олимларнинг таъкидлашларича, қорамолларнинг постэмбрионал ҳаётида 5 даврни алоҳида ажратиб кўрсатганлар. Бу даврлар қуйидагилардан иборатдир.

-Янги туғилиш даври - ҳайвоннинг туғилиш пайтидан то мустақиллик пайдо бўлгунга қадар бўлган даврдир.

Бу, янги туғилган бузоқнинг постэмбрионал ривожланиш шароитларига маслашиш давридир- П.Д.Пшеничный, К.Б.Свечин-1966.

Бу даврда организм мустақил равишда озиқланади, гавда ҳароратини тартиблаб туради, хилма -хил изтироблардан таъсирланиб, уларга нисбатан жавоб реакциялари ишлаб чиқади.

Эндигина туғилган бузоқ постэмбрионал ривожланиш шароитларига 10-15 кун давомида мослашади. Бу вақтда уни касалликлардан ва шамолдан сақлаш ҳамда унда суст кўриладиган ҳимоя хусусиятларининг ривожланишига кўмаклашиш айниқса, муҳимдир.

Бу фаза (давр) 2-5 ҳафта давом этади.

-Сут эмизиш фазаси -ёш ҳайвонларни она сутидан ажратгунга ёки сут бериш тамом бўлгунча давом этади. Бу фазанинг дастлабки даврида асосий озиқ сут ва обрат) зардоб ҳисобланади.

-Вояга етиш фазаси - Бунда ҳайвон танаси ўзгаради, жинсий органлар ва иккинчи даражали жинсий белгилар тараққий қилади. Бу фазада ҳайвоннинг ўсиши секинлашади.

- Тўла етуклик ва функционал қобилиятининг гуллаб-яшаш фазаси.

Бу даврда ҳайвонлар яхши, соғлом бола беради, максимум маҳсулдорлик ва ҳаётчанликка эга бўлади.

-Қариллик фазасида- моддалар алмашинувининг пасайиши, жинсий фаолиятнинг сусайиши, маҳсулдорликнинг камайиши билан характерланади.

Ёш ҳайвонлар шахсий тараққиётининг онгли равишда бошқариб, турли усуллар мажмуи ёрдамида энг яхши белгиларга эга бўлган маҳсулдор ҳайвонларни келтириб чиқаришга мақсадга мувофиқ тарбиялаш дейилади.

Бу жараённинг таркибий қисмига қуйидагилар киради:

1. Ўстиришни мақсадини билиш (маҳсулдорлик йўналишини, ҳайвон типини белгилаш) фермер хўжаликлари асосида маҳсулот етиштиришга мослашдир-В.Ф.Красота-1968.

2. Таъсир этувчи омилни танлаб олиш.

3. Таъсир этувчи омилларнинг миқдорини ёки ўлчамини белгилаш.

4. Ҳайвонларнинг жинсига, конституция типига, ирсий қобилиятига қараб тарбиялаш.

Ҳайвон организмига таъсир этувчи омиллар кўпинча инсон назорати остида бўлиб, унинг ихтиёрига қараб ўзгариши мумкин (З.Логинова -1965).

Ёш ҳайвонлар қариларига нисбатан анча мойилроқ бўлади. Бу эса уларни мақсадга мувофиқ равишда тарбиялаш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳайвонларнинг шахсий тараққиёти жараёнида асосан тўрт хил ўзгарувчанлик (комбинацион, мутацион, онтогенетик ва модификацион) намоён бўлади.

Биринчи учта ўзгарувчанлик ирсий характерга эга бўлиб, наслдан наслга ўтади.

Модификацион ўзгарувчанлик амплитудасини ташқи муҳит реакция нормаси дейилади- Н.И.Чернопятов -1980.

Кўпинча "бузоқларни тарбиялаш" деган мақолаларда бузоқни тарбиялаш она қорнида бошлаш лозим. Шу вақтда унинг келажакдаги соғломлиги ёки касаллигига, кучлигига ва кучсизлигига асос солинади - деган.

Унинг фикри бўйича бўғоз сигирлар рационидида етарли даражада протеин, ёғ ва фосфор тузлари бўлиши шарт. Ҳайвонларни қочириш мавсумига ва қочиришга тўғри

тайёрлаш, яъни уларни турли озиқ билан озиқлантириш, моцион қилиш, кочириш даврида кўшимча ем бериш, яхши жойларда сақлаш ва асраш лозим.

Бу уруғ миқдорининг ошишига ва сифатининг яхшиланишига ҳамда уруғланишининг тўлиқ ўтишига сабаб бўлади.

Бузоқларни туғилган йилида яхши боқиб ўстиришнинг бир неча усуллари мавжуд- А.Ф.Решетникова -1965.

1. Она сигирлар остида бир неча бузоқларни эмизиб боқиш.
2. Махсус ажратилган сигирлар остида эмизиб ўстириш.
3. Кўп миқдорда, ўрта миқдорда сут ичириб қўлда соғиб ўстириш.
4. Кам сут бериб ёки ЗЦМ бериб, ёки махсус комбикормлар бериб ўстириш.

Шу усулларнинг ҳар бирининг яхши ижобий томонлари мавжуд:

- Туғилган бузоқ ўз онасини эмиб ўсадиган бўлса, меҳнат сарфи камаяди, чунки сигирни соғишга тайёрлаш, уни соғиш ва бошқа чора - тадбирлар йўқолади. Аммо бу фақат гўшт йўналишидаги сигирларда бўлади.

-Бузоқ туғилгандан кейин онаси ўлса ундай бузоқни бошқа янги тукқан сигирга эмизиб ўстирадилар.

Бу усулда ўстирилганда битта тукқан сигирга 2-3 бузоқларни эмиздириб боқадилар.

- Туғилган бузоқларни катта миқдорда табиий сут бериб (400-500 кг) ўстирадилар.

Бу усулда ўстирилган бузоқлар 6-7 ойлик ёшида жуда йирик ва чиройли бўлади.

Бу айниқса, наслчилик хўжаликларида қўлланилади, чунки бузоқлар қиммат нархга сотилади.

Бошқа усулда ўстирилганда бузоқларни онасидан айириб боқадилар. Бунда туғилган бузоқ бир кун онасини эмади ва кейинги кунлари махсус асбоб - сўрғичли идиш билан табиий сут ичирилади.

Сут ичириш даврида 300 кг гача табиий сут, ёки 400- 500 кг гача ЗЦМ + сунъий тайёрланган сут ичирилади-(П.С.Собиров, С.Д.Дўсткулов-1989,

А.Ф.Решетникова -1965, Н.И.Обрезанов-1964).

Сўнги йилларда бу усул кўпроқ қўлланиладиган бўлган (И.Н.Кудмай -1988, И.Б.Валиев-1988, С.Кубаев -1986, Л.И.Иванова -1986).

Кўпгина олимлар ҳам туғилган бузоқларни сут ичириш ва сутдан чиққан даврларда тўғри ўстириш йўли билан уларни тўғри сақлаб, парваришлаб, боқиш кераклигини таъкидлаб ўтганлар.

Ўзбекистонда бу масала бўйича: А.Г.Авизов, Т.Ш.Акмалхонов, Б.А.Қахромоновлар-2000; А.Г.Авизов, Т.Ш.Акмалхонов, У.Ш.Балласов, Б.А.Қахрономов-2003; У.Н.Носиров, О.Усмонов, М. Мирхамидов-2002; Н.Т. Шаймурадов-2008 ва бошқалар ёш бузоқларни тўғри ўстириш бўйича ўз таълимотларини берганлар.

1.2. Қорамолчиликда бузоқларни парваришлаш усуллари

Ёш бузоқларни парваришлаш усуллари. Янги туғилган бузоқ онаси билан қуруқ сомон тўшалган денникда 2 кун сақланади. Бузоқ эмишидан олдин онасининг елини иссиқ сув билан ювилади. Оғиз сутининг дастлабки қисми соғиб ташланади. Бузоқ оғиз сути билан эмдирилгандан кейин, онасини, албатта, соғиб олиш лозим (кунига 3- марта). Дастлабки соғиб олиш мол туқандан сўнг 10 соат мобайнида ўтказилади. Бузоқ онаси билан сақланганда уни лампа ёки иссиқ ҳаво билан қуриштириш, иситиш тавсия қилинмайди. Шунингдек, бузоқ инфрақизил ва ультрабинафша нурлар билан нурлантирилмайди.

Бузоқлар паратиф касаллигига чалинмаслиги учун 1-2 кунлигида концентратланган формақвасли вакцина билан биринчи марта 1-1,5 мл миқдорда , 3-5 кунлигида 1,5-2 мл миқдорида иккинчи марта эмланади. Баъзан сутдаги витамин , микроэлементлар миқдори бузоқ организми талабини қондира олмайди. Бундай пайтда янги туғилган бузоққа то икки ойлигигача ҳафтасига бир марта 5 мл миқдорда тривитамин ҳамда 1 мл миқдорда В₁₂ витаминини бериб туриш керак. Туғилгандан сўнг 6-8 соат

Ўттач , янги туғилган бузоқ тортилиб, унга номер, лақаб қўйилади ва маълумотлар махсус журналга ёзиб қўйилади ва у даромадга олинганлиги хақида далолатнома тузилади.

Бузоқ туғилгандан сўнг, учинчи кундан бошлаб, бузоқлар туғдириш бўлими яқинидаги (5° қияликда қилинган) майдончага ўтказилиб, очик ҳавода шамолдан пана қилиб жойлаштирган алоҳида уйча-профилакторияда 60 кунлигига қадар парвариш қилинади. Бузоқлар очик ҳавода, уйча-профилакторияларда сақланганда, уларда учрайдиган ошқозон -ичак касалликлари кескин камаяди ва 1-2 кун давомида енгил ўтиб кетади.

Ичи кетадиган бузоқларни даволашда, бир маҳал сут ичирилмайди. Унинг ўрнига беда пичани, гули ва баргларида тайёрланган, туз солинган қайнатма бедаси тавсия этилади. Антибиотиклар эса оғир ҳолатларда ишлатилади.

Ёш бузоқларни озиқлантириш. Бузоқлар нормал ўсиши ривожланиши ҳамда семиришини таъминлайдиган озиқлантириш схемалари ва меъёрларига асосан озиқлантирилади. Уйча-профилакторияларда сақланаётган бузоқларга сут 3 маҳал, эрталаб соат 6, тушда 12 ва кеч соат 18 да ичирилади. Ичириладиган сутга алоҳида эътибор берилади. Норма ҳолатдаги янги тукқан сигирнинг оғиз сути сарғимтир рангли, кислоталиги Тернер бўйича 43-48°C, тўйимли моддаларга бой бўлиб, ёш бузоқни ўсиши, ривожланиши ва унда иммунитет ҳосил бўлишида катта аҳамията эга.

10 кунгача бузоқларга ўз оналарининг оғиз сути ичирилади. Ҳар бир бузоққа уйча - рақами билан белгиланган алоҳида челақ ёки сўрғичли идиш биркитиб қўйилади. Бузоқларга фақат соғлом сигирларнинг сути ичирилади. Сутнинг ҳарорати ичилишидан олдин 36-38°C бўлиши керак. Ўн биринчи кундан бошлаб бузоқлар сифатли беда ва табиий ўтлар пичанини ейишга ўргатила бошланади. Ҳар бир бузоқ 50 кун мобайнида ўртача 30-35 кг пичан истеъмол қилади.

Қорамолларнинг ирсий мустаҳкамланган сут, гўшт маҳсулдорлиги ташқи факторлар, айниқса парвариш қилиш ва улардан фойдаланиш шароити мақсадга мувофиқ бўлган тақдирдагина тўлиқ намоён бўлади.

Бузоқларни боқиш ва асрашнинг энг рационал усулларини кўлланилиб, уларнинг маҳсулдорлик сифатлари шаклланишини маълум даражада бошқариш мумкин. Уларни рационал боқишда хайвонларнинг ривожланишидаги биологик қонуниятлардан самарали фойдаланишга ва уларда мақсадга мувофиқ йўналишдаги маҳсулдорликнинг шаклланишида ҳамда иқтисодий жиҳатдан фойдали бўлишига асосланиш керак.

Бузоқларни боқиш технологияси қуйидаги тадбирларни ўз ичига олади: нормал ривожланган бузоқ олиш; зотини, фойдаланиш йўналишини ва хўжалик ҳамда зонанинг хусусиятларини ҳисобга олиб, бузоқларни ўстириш ва озиклантиришнинг биологик жиҳатдан мақсадга мувофиқлигини ва иқтисодий самарадорлигини таъминлайдиган режа асосида жадал боқиш; ишлаб чиқариш жараёнлари ва ихтисослаштиришнинг ички тармоғини комплекс механизациялаштириш асосида бузоқларни боқишнинг рационал тизимини жорий этиш.

Турли ёшдаги ва ҳар хил жинсдаги бузоқлар боқиш даражаси ва усулларига, асраш шароитига ҳар хил талаб қўяди. Йирик хўжаликларда бузоқ боқишда иқтисодий жиҳатдан энг самарали ҳисобланган поток тизими кўлланилади. Бунда уларни боқиш ва асраш хусусиятлари турли жинс ва ёш гуруҳларга мос келади ва юқори меҳнат унумдорлигига эришилади.

Ёш бузоқларни мақсадга мувофиқ боқишда ишлаб чиқариш жараёнларини хўжаликлараро тақсимлаш ва пода тўлдириладиган бузоқлар боқиладиган ҳамда ортиб қолган бузоқлар гўштга топшириш учун бўрдоқига боқиладиган ихтисослаштириладиган йирик хўжаликлар ташкил этиш кўзда тутилади.

Ҳайвоннинг ёшига боғлиқ равишда ҳар хил тўқима ва органларнинг ривожланиш хусусиятлари , боқиш интенсивлиги ва асраш шароити ёш молларнинг парвариш қилишнинг рационал тизимини ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Шунга кўра , ёш молларни ўстириш режаси тузилади.

Бузоқларни ўсиш жадаллигига ва вазни ортиш даражасига кўра ҳар хил ёшида қуйидаги боқиш тизимлари кўлланилади: Ўстириш режасига кўра жадал

боқиш, бунда бузоқлар ёши ортиб боришига кўра кўшимча вазнининг аста - секин пасайиб бориши кўзда тутилади- Ю.К.Свечин -1963.

1.Бузоқларни ҳаётнинг дастлабки уч ойида меъёрида боқиб, бундан кейинги ёшида улардан юқори даражада кўшимча вазн олиш.

2.Бузоқларни 1,5 ёшгача секин ўстириб, гуножинларни яхшилаб боқиш. Бу усул асосан Швецияда қўлланилади.

3.Бузоқларни ҳар хил даражада кўшимча вазн орттириб, яъни йил мавсумига кўра боқиш. Бунда яйловда боқиш даврида кўшимча вазни энг кўп ортади, оғилда боғлаб боқилганда эса меъёрида бўлади.

Серсут ва серсут -гўштдор зот бузоқлар 12-18 ойлик бўлгунча тирик вазнининг ортиш коэффиценти ўсиш жадаллигининг асосий кўрсаткичи ҳисобланади. Жадал усулда уларни шундай боқиш керакки, яъни 12 ойлик бўлгандаги тирик вазн туғилгандаги вазнига нисбатан 8 марта, 18 ойлигида 12 марта ортиқ бўлсин. Бузоқларни боқиш ва парвариш қилиш қорамол подасини соғлом, сермахсул сигирлар ва юқори кўрсаткичга эга бўлган бақувват наслдор букалар билан тўлдиришда муҳим аҳамиятга эга.

Умуман, бузоқлар ҳар бир ферманинг йўналиши, етиштириладиган маҳсулот тури ва ишлаб чиқаришнинг муайян мақсади ҳамда шароити ҳисобга олинган ҳолда боқиб парвариш қилинади.

Биринчи усул - бузоқларни ажратиб боқиш. Бу усул асосан барча сут - товар фермаларида қўлланиладиган прогрессив усул ҳисобланади. Бунда бузоқлар туғилгандан сўнг 5-10 кун давомида ўз онасининг оғиз сутидан баҳраманд бўлади.

Сўнгра улар маҳсус катакларга олинади ва гуруҳлаб боқилади. Оғиз сути биринчи марта бузоқлар туғилгандан кейин 1-2 соат ўтгач 1 - 1,5 кг миқдорда берилади. Уларни озиклантиришдан олдин лаблари, бурун ва юзи яхшилаб артилади. Янги туғилган бузоқларга дастлабки кунлари оғиз сути маҳсус резинка сўрғичлар ёрдамида кунига 5-6 марта берилса, сўнгра, кунига 4 марта аниқ белгиланган вақтларда (кун тартиби асосида) берилади. Бунда бузоқлар ҳамма вақт бир хил миқдордаги сутни яқка ҳолда олиши мумкин. Бериладиган

оғиз сути ёки соғиб олинган сутининг ҳарорати $+37^{\circ}\text{C}$., тоза ва сифатли бўлиши мақсадга мувофиқдир. Агар бузоқланган сигирнинг елини касал бўлса ёки сутининг сифати талабга жавоб бермаса, у ҳолда бир вақтда туққан ёки туғишига кўра бир -икки кунга фарқ қилган сигирларнинг сути ичирилади.

Аммо бу тадбирни амалиётга тадбиқ қилиш, бизнинг фикримизча, муҳокама қилинаётган муаммонинг бир қатор қирраларини илмий асослари тўла ишланмаганлигидан кенг фойдаланилмаяпти. Жумладан, молларнинг ривожланиши даврида энг кўп сут соғиб олиш учун бузоқларни аниқ қандай жадалликда боқиш тўғрисида аниқ қўлланма йўқ.

Келтирилаётган адабиётлар тахлили шуни кўрсатадики, ҳайвонларнинг индивидуал ривожланиши бир қанча қонуниятлар бўйича ўсади ва ривожланади. Бунинг асосида ҳайвонларни мақсадли боқиш услубларини қўллаш учун имкон яратади. Бузоқлар ривожланиш даврида озиклантириш ва парваришlash шароитларини яхшилаш, келажақда улардаги юқори маҳсулдор сигирлар олиш мумкин.

Шундай қилиб, бузоқларни боқиш ва парваришlashнинг бир қатор усуллари бўлиб уларни хўжалик шароитидан келиб чиққан ҳолда тадбиқ қилиш катта аҳамиятга эга. Бунинг натижасида бузоқлардан келажақда юқори кўрсаткичларга эга бўлган наслдор буқалар ва серсут сигирлар етиштирилади.

Келтирилган адабиётларни ва тадқиқот натижаларини таҳлил қилиб, умумлаштирадиган бўлсак, моллар организми даврлар бўйича ўсади ва ривожланади.

Маълумки, ўсиш ва ривожланиш ҳақидаги таълимотнинг даврийлиги қорамолларни йўналтирилган мақсадли боқишнинг услубий асоси ҳисобланади. Моллар ҳаётининг улар ривожланиши маълум даврида озиклантириш ва сақлаш шароитининг ўзгариб, маълум маҳсулдорликка йўналтирилиши мумкин. Демак, подани тўлдириш учун мўлжалланган бузоқларни боқишни жадаллаштириш, уларни организми шаклланишига таъсир кўрсатиш моллар маҳсулдорлигини оширишнинг энг муҳим шароитларидан биридир.

Шундай қилиб, келтирилган манбалардан кўриниб турибдики, подани тўлдиришга мўлжалланган бузоқларни боқишни жадаллаштириш подани туғилган куни 5-7 кг атрофида оғиз сути ичирилиши яхши натижа беради. Беш кунлик бўлганда 6-10 кг гача кўпайтириш мумкин. Умуман, биринчи беш кун ичида 30-45 кг оғиз сути ичилса, ҳар томонлама яхши натижа беради.

Бузоқларни кўп миқдорда фақат сигир сути билан боқиш иқтисодий жиҳатдан унчв кўп фойда келтирмайди. Бинобарин, уларни сунъий сут, серсув ва дағал озиклар билан таъминлаш иқтисодий самарадорликка эришишда анчагина афзалликларга эга. Бундай тадбирларни бузоқларни туғилгандан сўнг учинчи декададан бошлаш лозим. Бунинг учун бериладиган сигир сутининг миқдори оз-оздан камайтирилиб, унинг ўрнига ёғи олинган сут ва сунъий сут миқдори камайтирилиб борилади.

Иккинчи усул- ажратиб эмиздириб боқиш. Бу усул энг қадимги усул бўлиб, бунда сигирни соғишдан олдин, соғиш вақтида ва сут соғиб бўлингач, ёнига бузоғи қўйиб юборилади. Сигири бўлган барча хонадонлар ҳам шу усулда бузоқ боқадилар ва парвариш қиладилар. Бу усул ҳозирги вақтда хўжаликларда деярли қўлланилмайди.

Учинчи усул - бузоқпарни эмизувчи бошқа (энага) сигирларга бириктириб боқиш. Бунинг учун ўз оналаридан ажратиб олинган бузоқлар 2 тадан 4 та гача қилиб, машина ёрдамида соғишга яроқсиз ёки қари сигирларга бириктириб қўйилади. Бузоқлар ўз "энасини" 2-3 ой мобайнида эмиб ўсади ва ривожланади. Бириктириладиган бузоқлар сони "энага" сигирларнинг сут маҳсулдорлигига 3000-3500 кг бўлган сигирлар бир лактация даврида 8-10-12 та бузоқни эмиздириб, улар бақувват ва соғлом ривожланишига ўз ҳиссасини қўшади. Бу усул кўплаб хўжаликларда қўлланилиб келмоқда.

Тўртинчи усул -бузоқларни оналарига узлуксиз эмиздириб боқиш.

Бу усул асосан гўшт йўналишидаги қорамолчиликда қўлланилади, бунда сигирлар деярли соғилмайди. Пода шароитида ёш бузоқлар 6-8 ойлик бўлгунча фақат онасини эмиб ривожланади. Агар талаб этилса ва сигир сути икки бузоқ

учун етарли бўлса, бир сигирга иккита ёш бузоқни ҳам бириктириб боқиш тавсия этилади.

Шундай қилиб, бузоқларни боқиш, парвариш қилиш ва ривожлантириш усуллари ҳар бир хўжаликнинг маҳсулот йўналиши ва ишлаб чиқариш технологиясига кўра қўлланилиши кўплаб ижобий натижа беради.

Ўзбекистон шароитида қора-ола зот сигирларнинг 24-28 ойликда биринчи туғиши энг мақбул ёш ҳисобланади. Ана шу ёшда туққан сигирлар етарлича юқори сут маҳсулдорлигини намоён қилади. Биринчи болалаш ёшига нисбатан сигирлар ёшини янада ошириш маъқул эмас, чунки у молларнинг сут маҳсулдорлигини оширишга ёрдам бермайди.

Бу тажрибалар шундан далолат берадики, организмнинг табиий бардошлиги ривожланган, жуссаси манзур бўладиган юқори маҳ сулдор сигирлар етиштириш учун тўла қимматли озиқлантириш билан бир қаторда қўллаш зарурдир. Ана шундай режимда боқилган бузоқлар ташқи муҳитнинг ўзгариб турадиган омилларига нисбатан чиниқиб ўсади, уларнинг ички аъзолари яхши ривожланади, соф ҳавода давомли яйратилмай ўстирилган молларга нисбатан жуда сермаҳсул бўлади.

II. Тажриба ўтказиладиган хўжаликнинг тасвири ва ишлаб чиқариш жараёни

Сирдарё вилоятидаги бушуев зоти бўйича барча наслчилик хўжаликларидан "Турон" фермер хўжалигида илмий- тадқиқот тахлили ўтказилган (2003- 2005 йй.)

Бу хўжалик 1994 йилда "Гулистон" наслчилик хўжалиги билан "Янгиобод" наслчилик заводидан сигирлар сотиб олиш йўли билан ташкил топган.

"Турон" фермер хўжалигининг асосий вазифаси- ёш наслик тана ва бузоқларни ўстириш ҳамда моллар маҳсулдорлигини кўтаришдир.

Ҳозирги пайтда хўжалик (выгранжировка) - подадан четлаштирилган сигирларни ва ортиқча буқаларни боқиб, бошқа хўжаликларга сотади. Хўжаликда наслчилик ҳисоб - китоб ишлари яхши йўлга қўйилган.

Бузоқ ўстириш, уларни қочириш ва туғдириш ҳамда моллар маҳсулдорлигини ҳисоблаш ишлари бўйича махсус хужжатлар- журналлар мавжуд. 2-МОЛ карточкалар ёзиб борилади. Ветеринария - санитария ишлари яхши йўлга қўйилган.

Наслчилик ишларининг рационал тизимлари, жуфтлаштириладиган молларни тўғри танлаш ва саралаш, уларни тўла -қимматли озиклантириш, тўғри парваришlash, боқиш ва машқ қилдириш, юқори маҳсулдор, касалликларга чидамли, ҳазм қилиш аъзолари яхши ривожланган ва юқори даражада модда алмашинадиган сигирлар ўстириш имконини беради.

Сутбоб моллар ўстиришнинг яхши ишлаб чиқилган тизимидан фойдаланилганда маҳсулдор сигирлар туёгини кўпайтириш ва паст маҳсулли молларни камайтириш мумкин.

Бузоқлар ҳаётининг постэмбрионал даврида, улар сут ичириш давридан кейин бошланади ва 3 ойгача, баъзан эса, ўстириш мақсадларига қараб, ундан ҳам кўпроқ давом этади. Бу давр давомида бузоқлар аста - секин кўкат озикларга ўта бошлайди.

Бузоқларни дастлабки ойларида тўғри боқиш шу даврда ўсишгагина эмас, балки ундан кейинги ривожланиши ва маҳсулдорлигига ҳам таъсир кўрсатади.

Кўкат озикаларнинг тўйимли моддаларини ҳазм қилиш ва улардан фойдаланиш даражаси айнан шу даврда вужудга келади. Шу давр мобайнида бузоқларни озиклантириш мол зотини, наслдорлик қимматини, молнинг белгиланиши ва хўжаликнинг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда нормаллаштиради.

Маълумки, янги туғилган бузоқда ширдон яхши ривожланган бўлмайди, у фақат сутли озикларни ҳазм қилади.

Ошқозоннинг бошқа озикларини ҳазм қила бошлагач бўлинмалари: ширдон, тўрқорин ва қатқориннинг фаолияти эса суст ривожланган бўлади.

Дастлабки ёшдаги бузоқларда сут билан бирга кирган тўйимли моддалар ширдонда ва ичакларда ҳазмланади, яъни бу даврда ичакда ҳазмланиш устун туради. Кейинчалик, бузоқлар ўсган сайин ошқозон олди бўлинмалари ҳам овқат ҳазм қилиш жараёнига қўшилади. 10-15 кунлигидан бошлабқ бузоққа кўкат озик бериш ошқозон олди бўлинмаларининг

ривожланишини тезлаштиради, бузоқлардаги кўкат озиклар ейиш ва ҳазм қилиш қобилиятини оширади. Бузоқларнинг ёши 5-6 ойга борганда ичакда ҳазмланишдан ошқозон -ичак ҳазмланишига ўтиш охирига етади ва ҳайвонни исталган типдагига айлантириш учун бу вақтда овқат ҳазм қилиш тизимига таъсир қилиш енгил бўлади. Шунинг учун бузоқларни боқиш улардаги ҳазм аъзоларини тезроқ ривожлантиришга, дастлабки гуруҳдагига қараганда 100 кг ортиқ арпа берилган ва шунга мувофиқ тажрибада подадаги бузоқлар 8 кг ортиқ ёғ тўплаган.

Арпага қараганда сули тўйимли озик ҳисобланади. Арпа билан сулининг маҳсулот бериш даражаси солиштирилганда арпанинг тўйимлигиги озик бирлигига ($180:150 = 1,2$) тенг бўлади.

Ҳозирги вақтда ем-хашакнинг тўйимлилигини энергетик озик бирлиги билан баҳолашнинг мукамаллашган усулини ишлаб чиқиш устида иш олиб борилмоқда, аммо ҳозиргача сули озик бирлигидан фойдаланилади, ем-хашакнинг тўйимлигига умумий баҳо бериш, сули озик бирлиги ва турли мамлакатлар қўлланилаётган бошқа озик бирликлари (Кельнернинг крахмал эквиваленти, арпа озик бирлиги, Армсби -термаси) ем-хашакнинг фақат умумий тўйимлилигини, яъни энергетик қийматини ифодалайдиган миқдорий кўрсаткичлардир.

Моддалар алмашинувида жуда кўп хилма - хил органик ва анорганик моддалар иштирок этиши туфайли бу жараёнда ем-ёшиданоқ ширали озиклардан яхши фойдаланишга қаратилмоғи лозим.

Шу билан бирга ёғи олинмаган сут ичириш нормаларини камайтириш ва бузоқларни дастлабки ёшиданоқ пичан ҳамда сершира озиклар ейишга ўргатиш катта аҳамиятга эга.

Сут ичириш даврида бузоқларга бериладиган сутли озик миқдори алоҳида ўрин тутади.

Илмий маълумотларда бузоқларни сут билан озиклантириш даражаси тўғрисида ҳамда бундай озиклантиришнинг келгуси сут маҳсулдорлигига ва наслдорлик сифатларига таъсири ҳақида ҳар хил фикрлар айтилади. Лекин, шу нарса аниқ маълумки, сут ичириш даврида етарлича миқдорда сут ичмаган бузоқлардан юқори маҳсулдор серсут сигир ўстириб бўлмайди.

Демак, бузокларни кўкат озикларга барвақт ўргата бориб, ичкизиладиган ёғли сут миқдорини камайтириш мумкин ва ишлаб чиқаришнинг ҳозирги шароитида эса бу жуда зарур.

Шундай қилиб, рационларда тўйимли озиклар кўп бўлиши бузокларнинг яхши ўсиш ва ривожланишини таъминлайди, мўлжалдаги ўртача суткалик эт қўшилишига эришилади. Овқат ҳазм қилиш органлари ривожланади, пировардида юқори маҳсулдор сигирлар ўсиб етилади ва шубҳасиз, иқтисодий самарага эришилади, шу билан бирга, чорвачиликнинг бошқа тармоқлари учун зарур бўлган озиклар сарфи камаяди.

Аммо, бузоклар 6 ойликгача нормалар бўйича эмас, балки озиклантириш схемалари бўйича боқилади. Бу схемалар нормаларга мувофиқ ҳамда конкрет хўжалик шароитини ҳисобга олиб тузиб чиқилади.

Таналарнинг текис нормал ўсиши, ривожланиши ва ўз вақтида қочишини таъминлайдиган тўла -қимматли озиклантиришни ташкил этиш юқори маҳсулдор сигирлар ўстиришнинг асосидир.

Демак, таналар ўстиришда уларнинг организмида ўзгариш ҳосил қиладиган муҳим омиллардан бири озиклантириш ҳисобланади.

Бузокларни озиклантириш типи кучли таъсир этувчи омил ҳисобланади. У бутун организмни ва ички аъзоларининг ривожланишини ўзгартира олади.

Шунингдек, уларни кейинчалик сут маҳсулдорлигини вужудга келтиришга бевосита таъсир кўрсатади.

Демак, пода тўлдирувчи бузокларни сут ичириш давридан кейин боқиш ташкил этилганда уларнинг яхши ўсиш ва ривожланишини ҳисобга олиш, молларни дағал ,ширалаи ва кўкат озиклардан яхши фойдаланаоладиган ва улғайганда яна ўсганда юксак даражада сут маҳсулдорлигини намоён қиладиган типда шакллантириш зарурдир.Бу даврда тхцла қимматли озиклантиришнинг асоси уларни энергияга, ҳазмланадиган протеин, кальций, фосфор микроэлементлар. Витаминларга, аввало, А ва Д витаминларга эҳтиёжини тўла қондиришдан иборат бўлиши керак.

Қиш мавсумида юқори сифатли яхши оқсил ва минерал моддалар манбаи ҳисобланади. 12 ойликдан ошган таналарга яхши сифатли пичан, силос ва сенаж бериб ўртача суткалик эт қўшилишини (концентларсиз) 600 г. гача

етказиш мумкин. Бирок, бу озиқлар етарлича яхши сифатли бўлмаганда, шунингдек, яна ҳам юқори эт кўшилиши мўлжалланганда, таналарни суткасига ҳар бошга 0,5-1 кг ҳисобидан концентратлар билан боқиш керак.

Қиш даврида таначалар рационда аксари протеин етишмайди. Бу даврда протеин ўрнини тўлдириш мақсадида турли хил оқсилли кўшилмалар қўллаш мумкин. И.И.Салий -1965. Бу оқсилли кўшилмалар концентрат озиқларга аралаштирилиб берилади. Бунда 12 ойликдан ошган таначалар рационда 20-25% гача ҳазмланадиган протеин ўрнига синтетик мочевина-карбамид кўшиш мумкин. Шу билан бирга 10 гр мочевина 26 гр ҳазмланадиган протеинга тенг келади.

Мочевина билан бирга рационга азотсиз экстрактив моддаларга бой моддалар: маккажўхори силоси, илдизмевалилар, ғалласимонларнинг майдаланган дони ва хакозолар кўшилади. Шунини айтиш керакки, маккажўхори ва углеводга бой бошқа кўкат массаси силослашда мочевина кўшиш мумкин. Бунда ҳар 1 тонна силос массасига 3-4 кг мочевина кўшилади. Силосланадиган массада мочевина бир меъёردа аралашishi учун уни дастлаб сувда аралаштирилади.

Қиш мавсумида рационлардаги минерал моддалар ва витаминлар миқдорини назорат этиб туриш керак. 7 ойликдан 12 ойликгача бўлган таначаларнинг ҳар 100 кг тирик вазни ҳисобига 20-17 гр кальций ва 12-19 гр фосфор, 2 ёшида эса шунга мувофиқ равишда 16-13гр калций ва 8-9 гр фосфор керак бўлади.

Бузоқларнинг рационда силос кўпайиб кетганда фосфор етишмай қолиши мумкин. Бу ҳолни бартараф этмоқ учун суткасига ҳар бош тана ҳисобига 20- 40 гр дан суяк уни, преципитат ва бошқалар бериб бориш лозим. Рационда пичан кам бўлганда Д витамини етишмаётганини сезилади. Бунда суткасига ҳар бошга 0,1-0,2 гр ҳисобидан нурлантирилгн ачитқиларни концентрат озиқларга кўшиб едириш зарурдир.

Ёз мавсумида таналарнинг рацион асосан кўкат озиқлардан иборат бўлади. 7-9 ойлик таналар суткасига 18 - 22 кг, 10-12 ойлиги 22- 25 кг, 13-15 ойлиги, 30 -35 кг, 19-24 ойлиги 35-40 кг дан кўкат озиқ ейди. Бузоқларни 12 ойлик бўлганга қадар оз -оздан концентрат озиқ билан озиқлантириб туриш

маъкулдир.

Ёз мавсумида таначаларнинг минерал моддаларга талабин қондиришга алоҳида эътибор бермоқ лозим. Кўкат озиклар таркибида кальций мўл -кўл бўлади-ю, фосфор етишмайди. Шунинг учун минерал моддалар билан кўшимча озиклантириш керак. Фосфор манбалари бўлмиш суяк уни, уч калций фосфат, преципитат кабилардан суткасига ҳар бир бош ҳисобига 30-50 гр дан бериш фойдалидир.

Озик рационларнинг қимматлилиги улар таркибидаги организм учун зарур барча тўйимли моддаларнинг мавжудлиги билан ҳамда моллар уларни нечоғлик нисбатда яхши ейиши ва ўзлаштириши билан белгиланади.

Таркиби турлича бўладиган рационлар молларнинг иштаҳасига ва ҳазм қилиш жараёнларига турлича таъсирқилади. Рациондаги озиклар нотўғри тузилганда, уларни мол яхши емайди. Масалан, рационда концентратлар улуши катта бўлганда моллар дағал ва ширали озикларни кам истеъмол қилади. Бунинг оқибатида озикнинг тўла қимматлилиги пасаяди ва бу ҳол ҳайвонлар организмида кечадиган модда алмашинувини издан чиқариши мумкин Н.А.Буйновский -1974.

Икки ойликдан олти ойликгача бўлган бузоқларни тарбиялаш ва озиклантириш. Бузоқлар 2 ойга тўлгач, очик ҳавода жойлаштирилган майдончаларга ўтказилади. Бу майдончаларда бузоқлар 6-8 бошдан гуруҳларга ажратилиб, 6 ойликгача ўстирилади.

Дағал, ширали, концентрат ва минерал озуқалар учун охурлар ташқи томондан ўрнатилади. Озиқлантириш жойи бир бошга 35-45 см бўлади. Бузоқлар сув охурлари ёрдамида суғорилади. Махсус майдонча (павильон)лари бўлмаган хўжаликларда бузоқлар 6 ойликгача иситилмайдиган, яйратиш майдончаси бўлган биноларда сақланади. Бир бош учун бино ичида 2 кв м. майдонда эса 4 кв.м жой таъмин этилади. Ёзда бинодаги ҳаво ҳарорати 20 -26° С гача, намлиги эса 50-60 фоиз бўлиши керак. Биноларда ҳаво ҳайдагич ўрнатиш тавсия қилинади. Бино ичида ис гази 0,20 -25 фоиздан, аммиак гази 10-20 мг/ м. дан, сероводород гази 5-10 кв м / м дан ошмаслиги ҳамда ёруғлик режими 1:15 люкс бўлиши керак. Бузоқлар гуруҳларга

ажратилаётганда тенглик тартибига риоя қилинади.

Озиқлантириш меъёрлари ва рационлари хўжалиққа мавжуд озуқаларга асосан тузилиб, улар бузоқларнинг нормал ўсиб, ривожланишини таъминлаши зарур.

Ёз даврида сутдан чиққан бузоқлар учун беда, маккажўхори, жавдар ва бошқа озуқабоп экинлар кўк массаси ҳамда концентратлар, қиш даврида эса маккажўхори силоси, озуқа лавлагиси, беда пичани, ўт уни ва сомон, концентратлар асосий озуқалар ҳисобланади.

Минерал моддалар манбаи сифатида ош тузи, бўр,суяк уни монокалций - фосфат ва макроқўшилмалардан фойдаланилади. Бузоқларга ош тузи , бўр соф ҳолда берилади. Суяк уни ва монокалций фосфат омухта ем га қўшилади.

Ўсиб бораётган бузоқларнинг микроэлементларга бўлган талабини қондириш учун рационга углевородли темир, марганец, мис, рух, кобальт ҳамда йодли калий киритилади. Макроэлементлар ҳамда туз мавжуд меъёрларга асосан бўлади.

Бузоқлар уч маҳал озиқлантирилади. Озиқлантириш жойи бир бош учун 0,4 м. Озуқа яйратиш майдончаларида озуқа тарқатгичлар ёрдамида берилади. Дағал ва ширали озуқаларни аралаш ҳолда бериш мумкин. Озиқлантириш хўжалиқда тузилган ўсиш режасига асосан олиб борилади.

Олти ойликдан ўн икки ойликкача бўлган урғочи таналарни парвариш қилиш ва озиқлантириш.

Олти ойлик бузоқлар тарозида алоҳида тортилгандан сўнг уч томони тўсилган, олдида майдони бўлган айвонга ёки яйратиш майдони бўлган енгил типдаги бузоқхонага ўтказилади. Улар бу ерда 20-30 бошдан то 12 ойлилигача боғланмасдан парвариш қилинади. Бузоқхона ичида бир бош учун 2,5 кв м, майдонда эса 6 кв м жой тўғри келиши керак.

Озуқаларни ташиб келтириш ва тарқатиш махсус транспортлар ёрдамида бажарилади. Озиқлантириш яйратиш майдонида бажарилади. Озиқлантириш fronti бир бошга 45-50 см ни ташкил қилиши керак.

Республикамизнинг иссиқ шароитидан қорамоллар кўпроқ яйратиш майдончаларида бўлади. Шунинг учун яйратиш майдончаларида айвонлар қуриб, санитария жиҳатидан тозаланиши сақлаш зарур.

12 ойли таналар бошқа енгил типда курилган бино ва усти томони ёпик айвонга ўтказилади.

Ихтисослаштирилган хўжаликларда ўстирилаётган бузоқларни боқишнинг тахминий схемаси кўрсатилган.

Сут ичириш даврида 3 ойликгача озиклантиришнинг тахминий схемаси (кг ҳисобида)

Ўстириш	Қишки мавсум						Езги мавсум						
	Сут ёғли	Ёғсиз сут	кон-центрат	лап	пичан	силос	сенаж	Сут ёғли	ёғсиз сут	кон-центратлар	кўкат озикла	Ош тузи (г)	бўр (г)
15-20	6	-	-		ўргатиш	-	-	6	-	-	-	5	5
21-30	6	-	0,1	0,1	-	-	-	6	-	0,1	1,0	5	5
31-40	4	4,5	0,2	0,2	-	-	-	4	4,5	0,2	1,5	10	10
41-50	3	6,5	0,3	0,3	-	-	-	3	6,5	0,3	2,0	10	10
51-60	2	7,5	0,4	0,5	-	-	-	2	7,5	0,4	3,5	12	12
61-70	-	7,5	0,8	0,7	0,8	1,0	-	-	7,5	0,8	4,0	15	15
71-80	-	7,5	1,0	1,0	1,0	1,0	-	-	7,5	1,0	6,0	15	15
81-90	-	6,5	1,2	1,2	1,2	1,0	-	-	6,5	1,2	8,0	15	15
Мавсум давомида жами	210	400	40	40	30	30	210	400	40	260	870	870	870

Сутни бузоқларга алоҳида-алоҳида пластмасса идишлардан ёки сўрғичли идишлардан ичирилади. Ичириш пайтида сутнинг ҳарорати дастлабки ойда 35°C, иккинчи ойда 30-35°C ва ундан кейинги ойлarda 20-25°C бўлиши керак. Бузоқлар туғилгандан кейин биринчи ой охири -иккинчи ой бошидан эътиборан кўкат ейишга ўргатилади. Уч-тўрт ойлик бузоқлар 6-10 кг дан кўкат озик ейди.

Бузоқлар рационига қўшимча А, Д ва Е витаминли препаратлар, кўкат уни қўшилади. Ош тузи, фосфор, калцийли қўшимчалар охурларда доим бўлиши керак.

Микроэлементларни мавжуд нормалар асосида рационга қўшиш мақсадга мувофиқдир.

Сут ичириш даврида бузоқ боқишни ташкил этишнинг ғоят муҳим

омилларидан бири уларни ўсимлик озиқларига барвақт ўргатишдир. Бу, сиқмада озиқ ҳазмланишини кучайтиради ва кейинчалик рационнинг асосий ўсимлик озиқларидан тўлароқ фойдаланиш имконини беради.

Бузоқ озиқлантиришдаги кескин ўзгаришларга жуда сезгир бўлади. Шу боисдан уни янги озиқларга аста-секин ўргатмоқ, бирон турдаги озиқнинг суткалик нормасини кескин оширмаслик ва камайтирмаслик, боқиш режимига қатъий амал қилмоқ лозим.

2.1 Бузоқларни сут давридан кейин боқиш

Сут ичириш давридан кейин бузоқ ўстириш ҳам унинг экстеръери ва сут маҳсулдорлигини шакллантиришда муҳим ўрин тутаяди.

Шундай қилиб, сут ичириш давридан кейин таначаларнинг рационлари улғайган моллар рационига максимал даражада яқинлантирилиши, қишда имкони борича дағал ва ширали озиқлар кўп бўлиши, ёзда кўкат озиқлар кўп, концентрат озиқлар иложи борича камроқ бўлиши керак, айти вақтда ўсаётган организмнинг асосий озиқ элементларига -ҳазмланадиган протеин, минерал моддалар ва витаминларга талаби тўла - тўқис қондирилмоғи, яъни озиқлар баланслаштирилган бўлмоғи лозим. Маромига етказилган рационлар билан таъминланган таналар тез ўсади ва кейинчалик юқори маҳсулдорликка эришади, озиқлар эса максимал даражада самара беради.

Шу боис, рацион тузишда уни тўйимли моддалар таркиби ва озиқларнинг хили бўйича 2.1- жадвалда берилган.

2.1. -жадвал

Ёши 3 ойликдан 6 ойгача бўлган бузоқларни озиқлантиришнинг тахминий схемаси

Ўстириш кунлари	Қиш даврида				Ёз даврида		Минерал моддаларга	
	концентратлар	пичан	силос	сенаж	концентратлар	кўкат-озикла	ош туз	бўр
91-100	1,3	1,4	2,0	1,0	1,3	8,0	15	20
101-110	1,3	1,5	2,0	1,0	1,3	10,0	20	20

111-120	1,4	1,5	3,0	1,0	1,4	10,0	20	20
121-130	1,4	2,0	3,0	1,5	1,4	12,0	20	20
131-140	1,3	2,3	4,0	1,5	1,3	13,0	20	20
141-150	1,3	2,3	5,0	1,5	1,3	14,0	20	20
151-160	1,0	3,0	5,0	1,5	1,0	15,0	20	20
161-170	1,0	3,0	6,0	1,5	1,0	20,0	20	20
171-180	1,0	3,0	7,0	1,5	1,0	20,0	20	20
Жами:	110	205	370	120	110	1220	1750	1800

Ёши 6 ойликдан ошган таналарнинг рационлари камида 550-600 гр эт қўшилишига, 12 ойликгача жадал ўстирилганда эса ўртача суткалик эт қўшилиши 650-700 гр бўлишига мўлжаллаб тузилиши керак.

Молларнинг физиологик эҳтиёжларига максимал даражада яқинлаштиришга ҳаракат қилмоқ керак. Хўжаликларда ўстирилганда сут бериш давридан ошган бузоқларни боқишнинг тахминий схемаси 2.2. жадвалда келтирилган.

2.2 жадвал

Ёши 6 ойликдан 12 ойликгача бўлган пода тўлдирувчи таналарнинг тахминий суткалик рационни

Озиқлар	Қишки давр		Ёзги давр	
	кг	озик бирлиги	кг	озик бирлиги
Беда пичани	3,0	1,47	-	-
Маккажўхор и силоси	8,0	1,6	-	-
Сенаж	2,0	0,68	-	-
Кўк беда	-	-	12,0	1,84
Маккапоя	-	-	10,0	1,70
Концентратлар	1,0	1,0	1,0	1,0
Ош тузи	0,03	-	0,03	-
Жами:		475	-	4,54

2.2. Жадал ўстиришнинг сут маҳсулдорлигига таъсири

Юқори маҳсулдор серсут сигирлар ўстиришда ўстириш муддатини қисқартириш катта аҳамиятга эга. Бунда меҳнат ва маблағ сарфлари анача камаяди, пода обороти жадаллашади, моллар сут маҳсулдорлигини кўпайтириш йўналишида такомиллашади ва натижада чорвачилик тармоғининг иқтисодий самарадорлиги ошади.

Пода тўлдирувчи бузоқларни жадал ўстиришда тирик вазн асосий мезон ҳисобланади. Тирик вазнга қараб бузоқнинг ривожланиши ва унинг маҳсулдорлик имкониятлари тўғрисида фикр юритилади. Молларнинг тирик вазни ошишига озиқлантириш даражаси алоҳида таъсир кўрсатади. Озиқлантириш даражасининг қорамол бузоғига, унинг аъзолари ва тўқималари ўсишига, организмда кечадиган модда алмашинувида жуда катта ва ҳар томонлама таъсирини ҳисобга олган кўпгина тадқиқотчилар бу масалаларга кўп йиллар давомида қизиқиб келмоқдалар.

Илмий тадқиқотлар турли зотларга мансуб моллар устида, турли вақтларда ҳамда турли табиий -иқлим зоналарида олиб борилган бўлишига қарамай, қорамол бузоғини озиқлантириш даражаси молларнинг ўсиш жадаллигига, гавда тузилиши типига ва тез етилувчанлигига катта таъсир қилади. Жадал ўстирилган таналарда жинсий етилиш тез бошланади, уларда гавда тузилиши индексларининг кўрсаткичлари жуда юқори бўлади.

Таналарни интенсив ўстириш йўли билан ривожлантирилган, йирик жуссали, тез етиладиган ва юқори маҳсулдор сигирлар олинмоқда. Бироқ серсут зот таналар ўстириш даражаси тўғрисида қарама -қарши фикрлар тез-тез учраб туради. Бу борада бир хил тадқиқотчилар мўл-кўл озиқлантириш юқори маҳсулдор моллар ўстиришнинг асоси, деб ҳисобласалар, бошқалар ўстирилаётган бузоқларни мўл-кўл озиқлантириш, кейинчалик уларнинг серсутлилигини сусайтириб қўяди ва гўшт типигаги мол яралишига ёрдам беради, дея таъкидлашади.

Тадқиқотчи Л.К.Эрнст -1996 бузоқ ўстиришда оптимал даражада озиқлантиришни ўрганган. Тажриба қора -ола зотга мансуб 10 жуфт эгизак бузоқ

устида олиб борилган, улар аналоглар принципи бўйича икки гуруҳга бўлинган. 3-4 ойлик бузоқларнинг I гуруҳи биринчи болалашгача жадал ўстирилди. II гуруҳ гуруҳдагилар маромида озиклантирилди. Болалашдан кейин биринчи тукқан ғунажинларнинг маҳсулдорлигига қараб озиклантирилди.

I гуруҳдаги 6 ойдан 12 ойликгача бузоқларга 852 озик бирлиги ва 96 кг ҳазмланадиган протеин, 13 ойдан 18 ойликгача-1015 озик бирлиги ва 107 кг ҳазмланадиган протеин сафрланди.

II гуруҳдаги ёши 6 ойдан 12 ойгача борган молларга 556 озик бирлиги ва 59 кг ҳазмланадиган протеин, 13 ойдан 18 ойликгача бўлганларига 632 озик бирлиги ва 61 кг ҳазмланадиган протеин, 19 ойдан 24 ойликгача бўлган таналарга шунга мувофиқ 645 озик бирлиги ва 71 кг протеин сарф қилинди. Мўл - кўл озиклантириб ўстирилган ғунажинларнинг болалаш олдидаги тирик вазни 557 кг, маромида озиклантирилгани 466 кг келди.

Бузоқ ўстириш даражасидаги фарқ ўстирилган (биринчи тукқан) ғунажинларнинг маҳсулдорлигига жиддий таъсир кўрсатмади. Сигирларнинг сутдаги ёғ ва оксил миқдорида ҳам жиддий фарқ қайд этилмади.

М.В.Крылов - 1989 ёзишича, жуда вазмин тирик вазнга эришиш орқасидан қувиб, молларни узоқ вақт уруғлантирмаслик, яъни куйикишини ўтказиб юбориш натижасида уларнинг урчиш хусусияти сусайиши мумкин.

Унинг тадқиқотларидан маълум бўлишича, дастлабки уруғлантиришда таналарнинг ёши уларнинг тирик вазнига қараганда уруғланишга катта даражада таъсир кўрсатади, чунончи, биринчи уруғлантиришдан кейин 20 ойликгача бўлган ғуножинларнинг қочиши хўжалик бўйича ўртача 68,7%ни, 20 ойликдан ошганларнинг қочиши 2,81% ни ташкил қилди.

Тадқиқодчининг қайд қилишича, мазкур икки омилни ҳисобга олиб, қора-ола зотнинг ёши 18 ойликгача борган, тирик вазни камида 350-375 кг тош босадиган ғунажинларни уруғлантириш мақсадга мувофиқдир. Тирик вазни кам ғунажинлар уруғлантирилганда уларнинг бўғозлик даврида обдан озиклантириш зарурдир. Бу чора сут маҳсулдорлигини шакллантиришга қаратилган илгариги ўстириш даврининг салбий таъсирини анча бартараф этиш имконини беради.

Таналар жадал ўстириш фақат ўстириш муддатини қисқартирибгина қолмай, балки сигирларнинг сут маҳсулдорлигини оширишга ҳам имкон беради. Қочишгача ва бўғозлик даврида мўл-кўл озиклантириш йўли билан жадал ўстирилган таналаран соғилган сут миқдори 2-2,5 ой давомида мўл -кўл озиклантирилиб, ўстирилган таналарга нисбатан 1711 кг кўп сут берган.

Шуни қайд этиш керакки, таналарни жадал ўстиришда бир ёш ва ундан ошган молларни мўл -кўл озиклантириш йўли билан барвақт уруғлантириш зарурдир.

Бу ҳолда озикли моддаларнинг бир қисми ҳомиланинг ривожланишига, кейинчалик эса сут синтезланишига сарфланади ва шу тариқа тана мойланиб семириб кетмайди.

Бироқ, бизнинг фикримизча, бунда зот хусусиятини ҳам эътиборга олиш лозим. Маълумки, комбинациялаштирилган йўналишдаги зотли молларни баъзи ҳолларда оширилган даражада озиклантириш унинг гўшт сифатлари ривожланишини кучайтириб, сүтдорлик хусусиятларини камайтириб қўйиши мумкин. Сүт етиштиришга ихтисослаштирилган зотли молларни ўстиришда оширилган даражада озиклантириш гўштдорликни ривожлантиришга камроқ таъсир кўрсатади.

2.3 Ғунажинларни дастлабки қочиришда тирик вазни ва ёшининг маҳсулдорликка таъсири

Сүт йўналишидаги чорвачилини ривожлантириш сигирларнинг юқори маҳсулдорлиги ва яхши уруғланиши билан бир қаторда кўплаб соғлом бузоқ олинишига, шунингдек, сигирларни ўстириш даври давомийлигига ҳам боғлиқдир.

Маълумки, яхши боқиб парвариш қилинганда бузоқлар 6-9 ойлигида жинсий жихатдан етила бошлайди. Бироқ бузоқларнинг жинсий етилиши ҳали уларнинг урчиб кўпая олиш хусусиятини кўрсатмайди.

Чорвачиликни жадаллаштириш шароитларида, сигирларни энг ёшлик чоғида сүт маҳсулдорлиги потенциалини аниқлаш имкониятларини излаш муҳим вазифалардан биридир.

Тез етилувчанлик - бу ташқи муҳитнинг муайян шароитлари

таъсирида молларнинг қисқа муддатда хўжалик жихатидан етилишига эришишдир. Бузоқларни эрта ёшидан кучайтирилган озиклантириш йўли билан тез етилишини сунъий ошириш, ғунажинларни бир қатор авлодлар давомида барвақт уруғлантириш - эрта етиладиган моллар барпо этишга олиб келади ҳамда тез етилиш белгиларнинг ривожланиши ва мустаҳкамланишини таъмин этади.

Қорамолнинг тез етилишини кучайтириш поданинг тезкорлик билан урчиши учун тармоқнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳамда молларни сут маҳсулдорлигини кўпайтиришни такомиллаштириш учун имкониятлар яратади. Бирок, шунга эътибор бермоқ керакки, сутбоп зотли таналарнинг тез етилишини оширишда рационнинг асосий озиклари ҳажмдор озиклар бўлиши керак. Кўплаб концентрат озиклар билан боқиб суяк ва мускулларни, хусусан, молларнинг ёғ тўқималарини ортиқча ривожлантириш маъқул кўрилмайди.

Миқтилиги яхши, лекин семириб кетмаган ғунажинлар яхши уруғланади ва жуда хаётчан авлод беради ҳамда туққанидан кейин ўсимлик озикларининг тўйимли моддаларини яхши ҳазм қилади, бундай моллар анча юксак сут маҳсулдорлигига эга бўлади.

Илғор хўжаликларнинг тажрибаси кўрсатганидек, дағал ва ширали озиклар рационада ўстирилган сигирлар ем-хашакни ҳазм қилади ва шу тариқа жуда эрта ёшидаёқ етилади.

Тошкент вилоятининг Ғалаба тумани хўжалигида бу борада олиб борган тадқиқотларимиз ҳам қора -ола зотли подабоп таналарнинг тез етилишини ошириш тажрибаси яхши самара берган. Таналар тез ва оширилган даражада ўстирилди.

Тажрибада 24 ойликкача бўлган таналарнинг рацион структурасида сутли озиклар 4,8 %ни, пичан -15,7 % ни, ширали озиклар 28,8 % ни, кўкат озиклар 34,8 % ни концентрат озиклар 15,9 % ни ташкил этди.

Қишки рацион структурасида асосий қисмини ширали ва дағал озиклар банд қилди, ёзги кўкат озиклар меъёрида берилган концентрат озиклар билан аралаштирилди.

Ана шундай шароитда боқилганда пода тўлдирувчи таналар жуда яхши

ўсди. Биринчи уруғлантиришда тажрибадаги гуруҳларда молларнинг ўртача ёши ва тирик вазни шунга мувофиқ равишда 462-477 кг кунда 346,0-442,8 кг гатенгбўлди.

Бундай эрта уруғлантиришда тажрибадаги моллар етарлича жадал ўсиб ривожланади ва тирик вазни яхши бўлади.

Тажриба гуруҳларида молларнинг биринчи болалаган вақтдаги ёши шунга мувофиқ равишда 746 -761 кунга ва вазни 463,2-448,6 кг га борган. Шу билан бирга , тенгдошлрига қараганда фақат 15 кун олдин болалаган моллар гуруҳи лактациянинг дастлабки 70 кун мобайнида сут бериши жиҳатидан бошқаларга қараганда 111, 4 кг кўп сут, 6,5% дан ортиқ сут ёғи берди, барча кўшимча олинган маҳсулотнинг қиймати жиҳатидан бош ҳисобига 148,15 сўмга афзаллик қилган.

Тадқиқотчиларнинг кўрсатишича, таналарни эрта қочириш молларнинг ўсйши, ривожланиши ва кейинги маҳсулдорлигига салбий таъсир кўрсатмади.

Шундай қилиб, подабоп таналарни тез етилувчанлигини таъминлаш учун қора -ола зот ғунажинларни ўстириш даврини 27-30 ойдан 24-25 ойгача қисқартириш учун реал имконият туғилади, бунда молларнинг тирик вазни ва сут маҳсулдорлиги камаймайди. Ана шу мақсадда, ўз тадқиқотларимиз ҳамда бошқа тадқиқотчиларнинг маълумотларини умумлаштириш асосида, подабоп таналарнинг ўсиш энергиясини ошириш учун ёши 6 ойликкача борадиган таналар рационининг тахминий структураси қуйидагича бўлишини тавсия этамиз: концентрат озиқлар 20-25% гача, дағал озиқлар -30% гача ва ширали озиқлар тўйимлигини 50% гача.

Ихтисослаштирилган хўжаликларга келтирилган бузоқларни дастлабки кунларданок кўкат ва концентрат озиқлар ейишга ўргатиш лозим. Ана шундай шароитда боқиб ўстирилган таналарнинг ўртача суткалик эт қўшиши 750-800 граммгача боради.

Олти ойликдан ошган таналарнинг рационидида қишда дағал ва ширали озиқлар, ёз мавсумида кўкат озиқлар мўл бўлиши, концентратлар эса маромида берилиши керак. Пода тўлдирувчи бузоқлар ўстиришдаги вазифалар бир ёшгача бўлганларнинг ўртача суткалик эт қўшишини 650-700 граммга, бир ярим ёшдалигида 550-600 гр ва икки ёшдалигида 450-500 граммга етказишдан

иборат бўлмоғи лозим.

Ихтисослаштирилган хўжаликларда ана шундай озиклантириш шароитларининг мавжуд бўлиши қора-ола зот подабоп таналарнинг 15-16 ойликлигида биринчи марта уруғлана олишини ва тирик вазни камида 340 кг тош босишини таъмин этиши мумкин.

Серсут молларнинг индивидуал тез етилувчанлигидан фойдаланиш сигир подасини тезроқ тўлдириш имконини беради, бунда энг кам харажат қилган ҳолда сут маҳсулдорлигининг генетик потенциали янада эрта юзага келади, ўстиришга кетадиган озик ва меҳнат сарфлари анча камаяди.

Биринчи болалашга борганда сигирларнинг умумий таннархи камаяди, пода маҳсулдорлиги ҳамда саноат негизидаги комплекс подаларини ва йирик товар фермаларини юқори маҳсулдор сигирлар билан таъминлаш тез такомиллашади.

Ҳозирги вақтда энг эрта ёшида уруғлантирилган таначалардан юқори маҳсулдор сигирлар ўстириш имконияти мавжуд. Кўпгина маълумотлар илмий адабиётларда тўпланган.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, қора-ола зот сигирларни жадал ўстириш ва улардан барвақт фойдаланиш, ўстиришга кетадиган озик сарфларини ўртача 10-15%

Шундай қилиб, подабоп таналарнинг тез етилувчанлигини таъминлаш учун қора -ола зот ғунажинларни ўстириш даврини 27-30 ойдан 24-25 ойгача қисқартириш учун реал имконият туғилади, бунда молларнинг тирик вазни ва сут маҳсулдорлиги камаймайди. Ана шу мақсадда, ўз тадқиқотларимиз ҳамда бошқа тадқиқотчиларнинг маълумотларини умумлаштириш асосида, подабоп таналарнинг ўсиш энергиясини ошириш учун ёши 6 ойликкача борадиган таналар рационининг тахминий структураси қуйидагича бўлишини тавсия этамиз: концентрат озиклар 20-25% гача, дағал озиклар -30% гача ва ширали озиклар тўйимлигини 50% гача.

Ихтисослаштирилган хўжаликларга келтирилган бузоқларни дастлабки кунларданоқ кўкат ва концентрат озиклар ейишга ўргатиш лозим. Ана шундай шароитда боқиб ўстирилган таналарнинг ўртача суткалик эт қўшиши 750-800 граммгача боради.

Олти ойликдан ошган таналарнинг рационидида кишда дағал ва ширали озиклар, ёз мавсумидида кўкат озиклар мўл бўлиши, концентратлар эса маромидида берилиши керак. Пода тўлдирувчи бузоқлар ўстиришдаги вазифалар бир ёшгача бўлганларнинг ўртача суткалик эт кўшишини 650-700 граммга, бир ярим ёшдалигида 550-600 гр ва икки ёшдалигида 450-500 граммга етказишдан иборат бўлмоғи лозим.

Ихтисослаштирилган хўжаликларда ана шундай озиклантириш шароитларининг мавжуд бўлиши қора-ола зот подабоп таналарнинг 15-16 ойликлигида биринчи марта уруғлана олишини ва тирик вазни камида 340 кг тош босишини таъмин этиши мумкин.

Серсут молларнинг индивидуал тез етилувчанлигидан фойдаланиш сигир подасини тезроқ тўлдириш имконини беради, бунда энг кам харажат қилган ҳолда сут маҳсулдорлигининг генетик потенциали янада эрта юзага келади, ўстиришга кетадиган озик ва меҳнат сарфлари анча камаяди.

Биринчи болалашга борганда сигирларнинг умумий таннархи камаяди, пода маҳсулдорлиги ҳамда саноат негизидидаги комплекс подаларини ва йирик товар фермаларини юқори маҳсулдор сигирлар билан таъминлаш тез такомиллашади.

Ҳозирги вақтда энг эрта ёшида уруғлантирилган таначалардан юқори маҳсулдор сигирлар ўстириш имконияти мавжуд. Кўпгина маълумотлар илмий адабиётларда тўпланган.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, қора-ола зот сигирларни жадал ўстириш ва улардан барвақт фойдаланиш, ўстиришга кетадиган озик сарфларини ўртача 10-15% га, меҳнат сарфини 10-20%, биринчи болалашга борганда сигирларнинг умумий таннархини 10-15% га камайтириш имконини беради.

Қора-ола зот таначаларини дастлабки қочиришда мол ёшининг унинг маҳсулдорлик сифатларига ҳамда урчиб кўпайиш хусусиятига таъсири илмий асосда ўрганилган.

III. Тадқиқот тахлилининг ўтказиш шароити ва услуги

3.1. Малакавий -битирув иши мавзуи бўйича изланиш - тахлилларирефератив тариқасида бажарилди.

2003-2005 йиллар мобайида «Зоотехния» кафедраси олимлари ва ЎзЧИТИ олимлари билан биргаликда бушуев зоти бўйича Сирдарё вилоятида илмий -тажриба ишлари олиб борилган.

Илмий- тадқиқотлар тахлили 2008-2009 йилларда "Зоотехния" кафедрасида, ТошДАУ ва ЎЗЧИТИ кутубхоналаридаги маълумотлар ҳам йиғилиб, тахлиллар ўтказилиб, бажарилди.

Тажриба учун ўхшашлик белгилари бўйича келиб чиқиши, ёши, тирик вазни, оналарининг сут маҳсулдорлигини ҳисобга олган ҳолда ҳар бирида 6 бошдан иборат икки гуруҳ ташкил қилинди.

I - гуруҳдаги бузоқлар туғилгандан 0-7 кунгача ўз онасини - сигирни эмиздириб ўстирилди.

II- гуруҳдаги бузоқлар эса онасининг оғиз сутини махсус сўрғич- идиш орқали 0-7кунгача ўстирилди. Сўнгра, иккала гуруҳлардаги бузоқлар алоҳида-алоҳида сақланиб ўстирилди.

Маълумки, махсус идишда сўрғич орқали оғиз сутини ичиришда - шу идиш ва сўрғичда турли микроорганизмлар бўлиши мумкин.

Ветеринария ва санитария бўйича махсус дорилар (3% сода эритмаси ва бошқа дезинфекция қиладиган дорилар) билан ювиб-тозалаб туриш лозим.

Илмий- тадқиқотлар тахлилининг тажриба чизмаси 3.11.- жадвалда келтирилган.

3.1.1-жадвал

Тажриба чизмаси

Гуруҳ	п	Озиқлантириш усули	Тадқиқот давоми
I	6	эмиздириб	12 ой
II	6	сўрғич идиш ёрдамида	12 ой

Ўрганиладиган масалалар:

1.Бузоқлар тирик вазнининг ёши бўйича ўзгариши, кг

- 2.Бузоқлар тирик вазнининг ўртача кунлик ўсиш кўрсаткичлари
- 3.Мутлоқ ўсиш кўрсаткичлари
- 4.Нисбий ўсиш кўрсаткичлари
- 5.Бузоқларнинг 1 кг ўсиши учун озиқа сарфи (о/б).
- 6.Бузоқларнинг касалланиш жараёни
- 7.Иқтисодий самарадорлик

Бузоқларни озиклантириш ва асраш усуллари бир хил эди, хўжаликда қабул қилинган технология бўйича.

Таdqикот тахлили давомида ўрганилган масалаларни қуйидагича ҳал қилинди:

-озикаларни сарфи, уларни молларга бериш - гуруҳлар бўйича ҳар 2 ҳафтада бир мартаба аниқланди, берилган озиқа миқдори ва улардан қолган қолдиқларни ўлчаш йўли билан олиб борилди.

-молларнинг ўсиш кўрсаткичлари эса ҳар ойда тарозида тортиш йўли билан аниқланди.

а) Мутлоқ ўсиш: $A = W_t - W_0$

бу ерда: А - мутлоқ ўсиш

W_t - охириги оғирлик кўрсаткичи

W_0 - бошланғич оғирлик

б) Ўртача кунлик ўсиш

$$A = \frac{K}{t}$$

бу ерда: А - ўртача кунлик ўсиш

К - бир ойлик назорат қилиш давридаги мутлоқ ўсиш

t - иккала ўсиш давридаги сарфланган вақт

в) Нисбий ўсиш

$$K = \frac{W_t - W_0}{W_0}$$

Бу ерда К — нисбий ўсиш;

W_t - охири назорат вақтидаги ўсиш кўрсаткичи

W_0 - олдинги назорат вақтидаги ўсиш кўрсаткичи

Бузоқларнинг касалланиш жараёнини уларнинг турли касалликлар билан касалланишини аниқлаш йўли билан ўрганилди.

Назорат ва тажриба гуруҳлардаги молларнинг ўсиш кўрсаткичларининг фарқига қараб тадқиқотнинг иқтисодий самарадорлиги аниқланди.

IV. ХУСУСИЙ ТАДҚИҚОТЛАР НАТИЖАЛАРИ

4.1. Тажриба гуруҳларидаги бузоқларни озиқлантириш (12 ойгача)

Бузоқларни мақсадга мувофиқ ўстиришда кўзланган тирик вазнига эришишда озиқлантириш омили алоҳида ўринни эгаллайди. Шунинг учун ҳам илмий тадқиқотларда тажриба молларига сарф қилинган озиқалар ҳаражатини ҳисобга олиш ва назорат қилиб бориш муҳим аҳамиятга эга.

Молларни озиқлантириш меъёрларини жадаллаштириш эса ўзининг ижобий самарасини беради. Молларни озиқлантиришда ҳар 10 кунда, берилган ем-хашак озиқларни ва улардан қолган қолдиқларини ўлчаб турадилар.

1-жадвалда тажриба гуруҳларидаги бузоқларга туғилгандан 12 ойликкача бўлган озиқалар сарфи таҳлиллаб берилган.

4.1.1-жадвал

Бузоқларни 12 ойликкача ўстириш учун сарфланган озиқа миқдори (о/б)

Кўрсаткичлар	Гуруҳлар		Фарқи ±
	I	II	
Сарфланган озиқ миқдори	1361	1264	+ 97
Ҳазм бўладиган протеин, кг	148,6	128,4	+20,2
Тирик вазнини ортиши, кг	189	168	+21
1 кг кўшилган вазнга сарфланган озиқ бирлиги	7,18	7,47	0,29

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, бузоқлар 12 ойга келиб, I гуруҳда ҳар бир кг ўсиш учун 0,29 озиқа бирлиги кам сарфланган, чунки ушбу гуруҳда умумий ўсиш 21 кг бўлган.

Бу гуруҳдаги бузоқлар оғиз сутини эмиб ўсганлар.

4.2. 12 ойликгача ўстириш учун сарфланган озиқалар меъерий таркиби, %

Озиқаларнинг меъерий таркиби 4.2.1- жадвалда келтирилган.

4.2.1 -жадвал

Тажриба ўтказиладиган таналар учун 12 ойликгача ўсишга сарфланган озиқаларнинг таркиби, %

Гуруҳ	Озиқлар	%
I	сут	5,6
	беда хашаги	20,4
	беда	21,6
	сенаж	8,2
	силос (макка)	16,6
	концентратлар	27,6
II	сут	5,6
	беда хашаги	26,8
	беда	18,6
	сенаж	9,4
	силос	16,4
	концентратлар	31,6

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, ўсиш даврида иккала гуруҳларга ҳам озиқ тахминан бир хил меъёрда берилган.

4.3 Бузоқлар тирик вазнининг ёши бўйича ўзгариши, кг (ўртача кунлик, мутлоқ ва нисбий)

Бузоқларнинг ўсиш ва ривожланиш даражасини баҳолашда уларнинг тирик вазни асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб ҳисобланади.

4.3.1 -жадвалда тажриба гуруҳларидаги бузоқлар тирик вазнининг ёши бўйича ўзгариши келтирилган.

4.3.1-жадвал

Ёши, ойлар	ГУРУҲЛАР	
	I	II
Туғилганда	27,2	26,4
3(уч)	76,6	72,6
6 (олти)	143,8	138,8
12 (ўз икки)	244,4	238,2

Жадвал маълумотларини тахлили шуни кўрсатадики, I гуруҳдаги бузоқларнинг 3 ойлигидаёқ тирик вазнининг юқори бўлиши кўзга ташланади.

I гуруҳдаги бузоқлар 3 ойлигида - 4,0 кг; 6 ойлигида 5 кг ва 12 ойлигида - 6,2 кг га юқори бўлган.

а) Бузоқларнинг ўсиши ва ривожланишини тасвирлашда ўртача кунлик тирик вазнининг ўсиш кўрсаткичларидан ёш даврлари бўйича ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга.

Бу кўрсаткичлар 4.3.2. - жадвалда келтирилган.

4.3.2 -жадвал

Бузоқлар тирик вазни ўртача кунлик ўсиш кўрсаткичларининг ёш даврлари бўйича ўзгариши, г.

Ёш даврлари,	ГУРУҲЛАР	
	I	II
0-3	570,6	560,8
4-6	656,8	596,2
7-9	608,8	548,6
10-12	540,4	520,4

4.3.2. - жадвал маълумотларини тахлил этиш шундан далолат берадики, энг юқори ўртача кунлик вазн ўсиши 6 ойлигида, сўнг бошқа ойларда кузатилган. Бузоқлар ҳаётининг дастлабки 4-6 ойларида ўртача кунлик тирик вазн ўсиши I гуруҳда II гуруҳга нисбатан - 9,3%, 7-9 ойларда 10,4% юқори бўлган. Қолган ойларда эса фарк оз бўлган.

в) 4.3.3 - жадвалда тажриба гуруҳларидаги бузоқлар тирик вазнининг мутлоқ ўсиш кўрсаткичлари келтирилган.

4.3.3 –жадвал

Бузоқлар тирик вазнининг мутлоқ ўсиш кўрсаткичлари

Ёш даврлари, ойлар	ГУРУҲЛАР	
	I	II
0-3	52,4	50,2
4-6	62,8	62,0
7-9	58,2	50,8

10-12	56,4	52,2
0-12	220,8	215,2

Ушбу жадвал маълумотларининг тахлили шуни кўрсатадики, **I** гуруҳдаги бузоқларнинг кўрсаткичлари, **II** гуруҳга нисбатан 7-9 ойда 7,4 кг; туғилгандан 12 ойликгача бўлган даврда эса 14,6 кг юқори бўлган, қолган даврларда катта фарқ йўқ.

е) Маълумки, молларнинг ҳақиқий ўсиш тезлигини уларнинг нисбий ўсиш кўрсаткичлари тасвирлайди.

Нисбий ўсиш бу ҳайвон организмнинг муайян давр ичида, шу давр бошидаги оғирлигига нисбатан фоиз ҳисобидаги қувватидир (%).

Бу маълумотлар 4.3.3 -жадвалда тасвир этилган.

4.3.3-жадвал

Таналар ёшининг даврига қараб нисбий ўсиш кўрсаткичлари (%)

Еш даврлари,	ГУРУҲЛАР	
	I	II
0-6	440,2	486,4
7-12	0,740	0,780

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, бузоқларнинг юқори нисбий ўсиши уларнинг туғилгандан 6 ойлигигача бўлар экан ва бу ҳолат **II** гуруҳдагиларда юқори -(486,4). бўлган. Бузоқлар ёши ўсган сари нисбий ўсиш анча паст бўлган.

4.4. Озиқалар сарфини маҳсулот билан қопланиши

Бузоқлар тирик вазнининг ўсишига озиқа сарфи уларни ўсиш ва ривожланиш самарадорлигини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга.

Бузоқларнинг ҳар 1 кг тирик вазнига озиқа сарфи 4.4.1-жадвалда келтирилган.

4.4.1-жадвал

Бузоқларнинг ҳар 1 кг тирик вазнига озиқа сарфи

Еш даврлари, ойлар	ГУРУҲЛАР	
	I	II
0-6	3,26	3,40
7-12	8,40	8,48
0-12	5,83	5,93

4.4.1 - жадвал маълумотларини кўрсатишича, гуруҳлардаги бузоқлар тадқиқот даврида ҳар 1 кг тирик вазнига тахминан тенг миқдорда озиқа бирлиги сарфлаганлар (фарқи -0,1), бу эса уларда озукани маҳсулотга айлантириш қобилияти бир-бирига яқинлигидан далолат беради.

Оғиз сутини эмиб ўсган I гуруҳ бузоқларда ҳар 1 кг ўсиш учун 0,1 озиқа бирлиги кам сарф бўлган.

4.5. Таҷрибадаги бузоқларнинг касалланиш жараёни

Маълумки, хўжаликда айниқса бузоқлар 20 кун ва 2 ойгача турли касалликларга дучор бўладилар.

Тукқан сигирлар биринчи ҳафтада берган оғиз сутида бузоқ организмни мустаҳкам қиладиган, соғлигини сақлайдиган моддалар мавжуд, улар касалланишнинг олдини оладилар.

Бизнинг тадқиқотимизда I гуруҳдаги, яъни оғиз сутини эмизиб, ўстирилган бузоқлар 12 ойгача ҳеч қандай касаллик билан оғримаганлар.

Иккинчи -II, яъни назорат гуруҳидагилардан эса 2 бош бузоқ диспепсия ва 1 бош бузоқ ўпка касаллигига дучор бўлдилар.

Бу маълумотлар 4.5.1- жадвалда келтирилган.

4.5.1 -жадвал

Бузоқларнинг касалланиш жараёни

Гуруҳ	п	Диспепсия		Ўпка касалликлари		Бошқа касалликлар
		бош	%	бош	%	
I	6	-	-	-	-	-
II	6	2	33	1	17	-

4.5.1 -жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, оғиз сутини эмиб ўсган бузоқлар анча резистентли хусусиятга эга бўлганлар.

4.6. Изланиш таҳлилининг иқтисодий самарадорлиги (кг, сўм, %)

Хўжаликдаги айрим иқтисодий кўрсаткичлар:

1 кг гўштнинг келишилган бозор нархида сотиш – 15000 сўм

1 кг гўштнинг таннархи - 14500 сўм.

1 озиқа бирлигининг таннархи – 1000 сўм.

Тажриба гуруҳларидаги бузоқларнинг 12 ойлигидаги тирик вазни

I гуруҳда – 229,8 кг

II гуруҳда – 215,2 кг

1. Бозорда сотилганда:

$229,8 \times 15000 = 3\,447\,000$ сўм = I гуруҳ

$215,2 \times 15000 = 3\,228\,000$ сўм = II гуруҳ

2. Маҳсулот таннархини аниқлашда:

$229,8 \times 14500 = 3\,332\,100$ сўм = I гуруҳ

$215,2 \times 15000 = 3\,228\,000$ сўм = II гуруҳ

3. Агар, бузоқлар 1 суткада 0,5 кг дан ўсса

365 кун (1 йил) x 0,5 кг = 182,5 кг ўсади.

Агар ҳар бир кг ўсиш учун 1000 озиқа бирлиги сарф бўлса

Унда: $182,5 \times 1000 = 182\,500$ озиқа бирлиги сарф бўлади.

Энди: $182\,500 : 229,8 = 7,94$ озиқа бирлиги = I гуруҳ

$182\,500 : 215,2 = 8,48$ озиқа бирлиги = II гуруҳ

Буларнинг фарқи = $8,48 - 7,94 = 0,54$ озиқа бирлиги

Демак, II гуруҳдаги бузоқлар ҳар бир кг ўсиши учун 0,54 озиқа бирлиги кўп сарф қилишган.

Агарда 12 ойда II гуруҳдаги бузоқлар 215,2 кг ўсган бўлса:

$215,2 \times 0,54 = 116,2$ озиқа бирлиги кўп сарф бўлган.

Агар 1 озиқа бирлиги таннархи 1000 сўм бўлса:

$116,2 \times 1000 = 116200$ сўм бўлади.

Ана шу сўмни II гуруҳдаги бузоқларнинг ўсиш кўрсаткичлари таннархига кўшамиз.

$3120400 + 116200 = 3236600$ сўм.

4. Фойдани аниқлашда даромаддан таннарх айирилади.

Демак, $3447000 - 3332100 = 114900$ сўм I гуруҳ

$3228000 - 3120400 = 107600$ сўм II гуруҳ

5. Рентабеллик даражасини аниқлашда фойда 100 га кўпайтирилиб, таннархга бўлинади.

Демак, $114900 \times 100 : 3332100 = 3,45$ % I гуруҳ

$107600 \times 100 : 3120400 = 3,44$ % II гуруҳ

Изланиш таҳлилининг иқтисодий самарадорлиги 4.5.1-жадвалда келтирилган.

4.5.1-жадвал

Изланиш таҳлилининг иқтисодий самарадорлиги

Гуруҳ	Олинган маҳсулот	Даромад, сўм	Маҳсулот таннархи, сўм	Фойда, сўм	Рентабеллик даражаси, %
I	229,8	3447600	3332100	114900	18,2
II	215,2	3120400	3120400	107600	17,0

V. ХУЛОСАЛАР ВА АМАЛИИ ТАВСИЯЛАР

1. Туғилган бузоқларни онасининг оғиз сути билан эмизиб ўстирилганда сўрғич -идишларда озиклантиришга нисбатан ўсиш кўрсаткичлари юқори бўлган.

2. I тажриба гуруҳидаги (эмизиб) ўстирилган бузоқларнинг 12 ойгача бўлган мутлоқ, нисбий ва ўртача кунлик ўсиш кўрсаткичлари II гуруҳ, яъни назорат гуруҳдагиларга нисбатан юқори бўлган.

3. Туғилгандан 0-7 кунгача бўлган даврда I гуруҳдаги бузоқлар ҳар 1 кг ўсиш учун 6 ойлигида 0,4; 7-12 ойлигида 0,06 озик бирлиги ва туғилгандан 0-12 ойлигача 0,04 озик бирлиги камроқ сарф қилганлар.

4. I гуруҳидаги бузоқлар изланиш даврида турли касалликлар билан кам касалланганлар (умуман касалланмаганлар).

5. I гуруҳидаги бузоқлардан кўпроқ даромад ва фойда олинган. Уларнинг рентабеллик даражаси ҳам устун бўлган.

ТАВСИЯ

Туғилган бузоқларни оғиз сути билан бир ҳафта эмизиб боқиш усулида ўстириш тавсия қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ислом Каримов – Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т. “Ўзбекистон”, 1997
2. Акмалхонов Ш.А. – Рост, развитие и качество мяса бычков при использовании хлопкового шрота. Ташкент. 1995
3. Акмалхонов Ш.А., Будагов Г.А., Безверхов А.П., Рахмонов Д.О. – Применение низкогоссипольного сафлорового шрота в кормлении крупного рогатого скота. Рекомендация, Ташкент, 2008
4. Акмалхонов Ш.А. – Сигирларни бир турдаги озиклантириш технологиясига оид тавсиялар. Тавсиянома, Тошкент, 2009
5. Богданов Е.А. – Обоснование принципов выращивания молодняка крупного рогатого скота. М. 1947
6. Бороздина А.П. – К вопросу о влиянии живого веса телок в молодом возрасте на последующую их продуктивность. Труды Московской ветеринарной академии, Т. 39, 1961
7. Гаркави О.В. – Влияние разного кормления молодняка крупного рогатого скота на его развитие. М.
8. Даниленко А.А. – К вопросу о сохранении и выращивании высококачественного молодняка. «Животноводство» № 12, 1954
9. Демченко П.В., Петров В. – Опыт выращивания молодняка. Вологда, 1939
10. Дракин Л.А. – Выращивания молодняка крупного рогатого скота остфризской породы при разных уровнях кормления. Сборник научных работ, М., 1956
11. Дудин С.Я., Рындин Г.Л. – Интенсивное выращивание и откорм молодняка калмыцкой породы. «Животноводство» №4, 1964

12. Жак М.К. – Влияние обильного и умеренного кормления на развитие молодняка крупного рогатого скота. Труды Азово-Черноморской краевой опытной станции, вып. 3, 1936
13. Калашников А.П. – Наша практика выращивания племенного холмогорского скота. «Животноводство» №8. 1954
14. Карманов Н.Г. – Влияние типа кормления молодняка крупного рогатого скота на формирование мускулатуры и костяка. Труды Уральского НИ института сельского хозяйства, т. 3, Уральск, 1961
15. Клейменов Н.И. – Выращивание телят на разных уровнях молочного питания. Труды Ярославской опытной станции по животноводству. Ярославль, 1960
16. Клейменов Н.И. – Выращивание телят Ярославской породы при разных уровнях молочного кормления. Труды Всесоюзного НИ института животноводства, т.25., М., 1963
17. Красота В.Ф. – Влияние кормления на развитии молодняка бестужевской породы. «Животноводство» №4, 1953
18. Куманов С., Палиев Х. – Влияние уровня кормления одновозрастных телят на их рост, развитие и продуктивность. «Животноводство» №5, 1964.
19. Левантин Д.Л. – Влияние уровня питания на рост, развитие и мясную продуктивность молодняка симментальской породы. «Советская зоотехния» №11, 1950
20. Левантин Д.Л., Гунеева Э.К. Влияние разного уровня кормления на рост и развитие молодняка крупного рогатого скота. Труды ВИЖ, т 24, Дубровицы, 1962
21. Лискун Е.Ф., Мышкин Н.Ф. и др. – Выращивание молодняка крупного рогатого скота. Сельхозгиз, 1934
22. Носиров У.Н., Усмонов О., Мухамедов М. – Фермер бўламан.

Тошкент, “Мехнат”, 2002

23. Обрезанов И.И. – Выращивание телят на органических нормах молока. “Животноводство” №1, 1964
24. Первов Н.Г. – Использование препаратов тетрамина молодняку крупного рогатого скота в возрасте 1-1 ½ лет. Сб пленум по применению антибиотиков в животноводстве и ветеринарии. М., 1960
25. Подоба Е.Г. – Некоторые закономерности роста молодняка крупного рогатого скота и направленное использование их с целью повышения продуктивности. Журнал общей биологии, т.19, №1, 1958
26. Пшеничный П.Д. – Проблема направленного воспитания молодняка сельскохозяйственных животных. «Агробиология» №6, 1948
27. Пшеничный П.Д. – О принципах выращивания сельскохозяйственных животных. «Животноводство» №1, 1966
28. Ральстон А. – Стимуляция роста. «Сельское хозяйство за рубежом» №11, 1963
29. Решетникова Н.Ф. – Связь живого веса при рождении с другими хозяйственно-полезными признаками у крупного рогатого скота. Сб «Генетические основы селекции сельскохозяйственных животных», Новосибирск, 1965
30. Свечин К.Б. – Теория и практика современных направлений в исследованиях индивидуального развития животных. «Животноводство» №10, 1963
31. Филипсона А.О. – О некоторых особенностях пищеварения жвачных и новые данные о выращивании молодняка. «Сельское хозяйство за рубежом», серия «Животноводство» №3, 1961

32. Фомин А.А. – Развитие молодняка симментальской и швицкой пород. «Проблемы животноводство» №9, 1936
33. Шаймуродов Н.Т. – Голштинлаштирилган қора-ола зотли турли вазнда туғилган бузоқларнинг ўсиш, ривожланиш ва маҳсулдорлик белгилари. Автореф. Тошкент. 2008
34. Эктов В.А. – Постэмбриональнқй весовой рост мишц у молодняка крупного рогатого скота при разных условиях питания. Докл. ТСХА, вып. 2., 1950